

Tijding **1982 - 2**

Uitgave van de heemkundekring

't Zuidkwartier

juni '82

Volgorde der artikelen:	Pag.:
* Doelstelling van de Heemkunde Kring	3
* Bestuurssamenstelling	4
* Van de redactie	5
* Zuidwesthoek	6
* Er ruist een lied	7
* Puttenaren beroven Huijbergse vissers	8
* Ik minde laatst in Limburg	14
* Van vroeger, nouw en strak slot	17
* Ballade van Sint Laber	27
* De korenmolen van Hoogerheide deel I	28
* Noten	51

 *
 * Nadruk of overname van "Tijding" 1982-2 of *
 * gedeelten daarvan, in welke vorm dan ook, is *
 * zonder schriftelijke toestemming van het *
 * bestuur en schrijvers der artikelen verboden. *
 *
 * Het Zuidkwartier aanvaardt geen verantwoording *
 * aangaande de stijl en de juistheid der *
 * artikelen, doch laat deze geheel voor rekening *
 * van de ondertekenaars. *
 *

DOELSTELLING VAN DE HEEMKUNDIGE KRING
"HET ZUIDKWARTIER"

Opgericht 27 maart 1977.

De Heemkundekring "Het Zuidkwartier" is een vereniging zonder winstgevende- of politieke oogmerken. Ze neemt ten opzichte van alle instanties een neutrale houding aan.

Haar werkterrein omvat het grondgebied der Gemeenten Huijbergen, Ossendrecht, Putte en Woensdrecht.

Zij stelt zich, met inachtneming van het bovenstaande, ten doel:

1. Het bevorderen van de belangstelling op heemkundig gebied voor de omgeving, door het geven van voorlichting, het organiseren van lezingen, kursussen, ekskursies, tentoonstellingen en andere evenementen.
2. Het beoefenen en ter kennis brengen van de regionale geschiedenis, genealogie, antroponymie, topografie, toponymie, geologie, bodemkunde, waterhuishoudkunde en geomorfologie.
3. Het vastleggen van dialecten, al dan niet overgeleverde verhalen, rijmen, uitdrukkingen enz.
4. Het stimuleren tot het in stand houden van oude gebruiken, ambachten en folkloristische activiteiten.
5. Het ijveren voor het behoud van waardevolle landschappen en bouwwerken en cultuur-historische- en heemkundig waardevolle zaken.
6. Het uitgeven van een periodiek aan haar leden en andere voorkomende publikaties.
7. Alles te doen of te bevorderen wat in een heemkundig kader te plaatsen valt.

Nieuwe leden kunnen zich voor 1982 opgeven d.m.v. storting van de jaarkontributie ad. f. 25,-- t.n.v. Penningmeester "Het Zuidkwartier" bij de Rabobank te Ossendrecht, nr. 14.05.21.437, gironummer van de bank: 1107397.

Inlichtingen betreffende het lidmaatschap kunnen worden ingewonnen bij: Mej. Bastiaanse, sekretaresse interne zaken,
Antwerpsestraat 47, Putte (N.Br.) tel. 01645-2794 (Na 18.00 u.)

SAMENSTELLING BESTUUR

Dhr. A. J. Pijnen, voorzitter.

Huybergseweg 51, Hoogerheide. Tel. 01646-2895.

Dhr. L. F. v.d. Bergh, Vice voorzitter/extern secr.

Aviolandalaan 29, Hoogerheide. Tel. 01646-3339.

Mej. M. Bastiaanse, secretaresse interne zaken.

Antwerpsestraat 47, Putte. Tel. 01645-2974.

Dhr. A. Mattheussens, penningmeester.

Aanwas 27, Ossendrecht.

Mevr. C. Bolders - van Dooren.

Vogelenzang 3, Ossendrecht.

Dhr. J. van Loon.

Koninging Wilhelminastraat 22, Ossendrecht.

Tel. 01647-2782.

Dhr. P. v. d. Bussche.

Kromstraat 3, Hoogerheide.

Dhr. M. v. d. Boomen.

Van de Zandestraat 9, Woensdrecht.

Mevr. J. C. V. de Greef - Verhees.

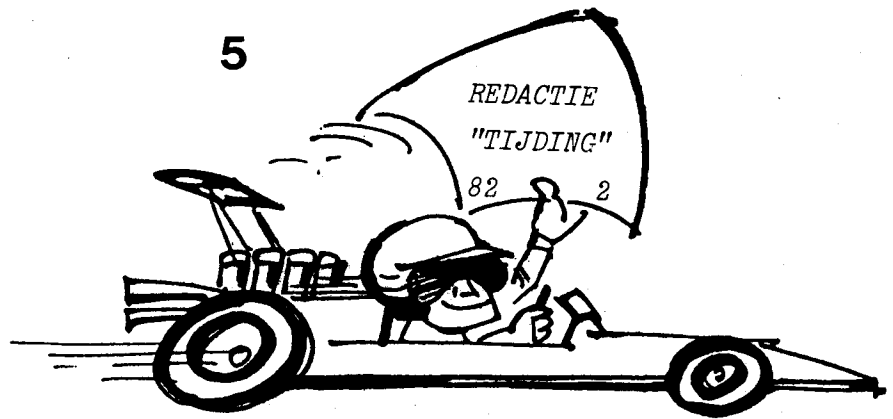
Aanwas 47, Ossendrecht.

LOSSE NUMMERS " TIJDING " .

In verband met de algemene prijsstijgingen hebben wij de contributiebijdrage moeten verhogen.

Derhalve stijgt ook de prijs van losse nummers van " Tijding " van f. 5,-- naar f. 6,-- per stuk.

Deze losse nummers zijn aan genoemde prijs verkrijgbaar bij: Mej. M. Bastiaanse.

Zoals u ziet is de nieuwe Tijding er weer en wij hopen, dat u er ook dit keer weer veel leesplezier in zult vinden. In de loop van dit jaar is er in elk geval door samenwerking van velen aan het welslagen, en de doelstelling, van de H.K.-kring 't Zuidkwartier gewerkt.

De verschillende, door de kring georganiseerde lezingen, met een verscheidenheid aan sprekers, werden goed bezocht en de onderwerpen welke werden behandeld waren bijzonder interessant.

Tijdens deze bijeenkomsten werden door de zanggroep van de H.K.-kring met veel verve, oude bekende en onbekende liedjes ten gehore gebracht. Enkele hiervan vindt u terug in deze uitgave van Tijding.

Het vijf-jarig bestaan van de kring is niet onopgemerkt voorbij gegaan. Op 27 maart werd dit feit gezamenlijk gevierd met een feestelijke dag en diverse activiteiten welke door velen werden bijgewoond.

Het dauwtrappen in de "Stoppelbergen" verliep zonder problemen en de deelnemers beleefden weer een leuke ochtend.

Ook het landarbeidershuisje in Hoogerheide is een feit geworden. En nu is het de taak aan de "bouwkommissie" er in de toekomst iets blijvends voor de gemeenschap van te maken. Op de gehouden "Open Dag" tijdens de Lentefeesten in Hoogerheide brachten + 450 personen al een bezoek aan het huisje. Dit duidt, dachten wij, wel op grote interesse van de bevolking.

Maar, vele handen maken licht werk en met de blik op de toekomst gericht, zijn wij ervan overtuigd, dat ook dit projekt een goede kans van slagen heeft.

De jaarlijkse reis van de kring voerde ditmaal naar Diest, Averbode en Zichem bij een temperatuur van meer als 30 °. Deze geslaagde reis was tevens de laatste activiteit in dit seizoen en voor velen staat de grote vakantie weer voor de deur.

In september worden alle activiteiten van de H.K.-kring weer hervat en wij hopen, zoals gebruikelijk, dan weer op uw aanwezigheid en nodige inbreng te mogen rekenen. Uw redactie is echter gedurende deze periode wel bereikbaar.

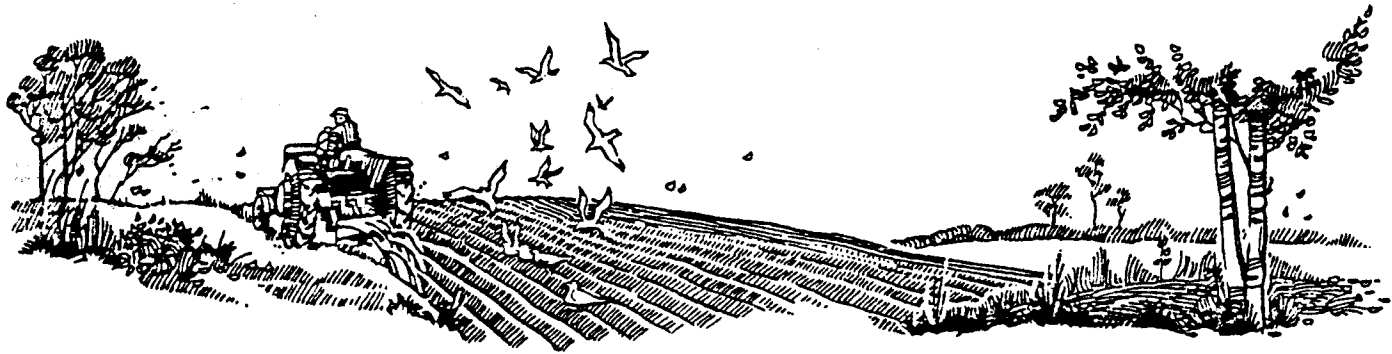
Bestuur en redactie van de H.K.-kring het Zuidkwartier wenst u een goede, prettige en zonovergoten vakantie en wij zien u graag weer terug in het komende seizoen.

Namens de redactie:

Anja de Greef-Verhees.

Inleveren nieuwe copy: t/m 15 oktober 1982

Secretariaat Tijding : Aanwas 47, 4641 JG Ossendrecht.

Tekst van de liederen welke werden gezongen bij de gelegenheid van de viering van het vijfjarig bestaan van de Heemkundekring "t Zuidkwartier".

Wijze : Op de Purp'ren hei
Tekst : Dhr. J. P. Bervoets

ZUIDWESTHOEK

Refrein:

Zuidwesthoek van Brabant, o wonderschoon land!
Aan jou blijft voor altijd mijn harte verpand
Ik houd van je bossen, je vennen en hei
Daar ben ik gelukkig, daar voel ik me vrij.

Waar de Westerschelde stroomt langs 't Brabants land,
Tussen wijde polders en de heuvelrand
Waar de meeuwen zwieren boven veld en wei
Daar ligt de Zuidwesthoek en daar wonen wij.

Refrein....

Waar de bossen grenzen aan het Kempenland
En de stille dorpen aan de heide-rand
Zich zo vredig koest'ren in het wijd verschiet
Daar ligt de Zuidwesthoek en wie kent die niet?

Refrein....

Waar ik ook moog' zwerven op dit wereldrond,
'k Blijf in mijn gedachten trouw aan deze grond
Nooit zal ik vergeten, al ben'k ook ver van hier
Bossen, polders, vennen van ons Zuidkwartier.

Refrein....

Wijze : Londonderry Air
 Tekst : C. Bolders-van Dooren

ER RUIST EEN LIED

Er ruist een lied door bossen en door bomen
 zweeft over velden, duinen en de hei.
 Klimt juichend rond de slanke kerketorens
 en murmelt zacht met 't beekje langs de wei.
 Het stijgt weer op, begroet de wijde polders
 wordt krachtig als de brede Schelde-stroom
 En stil bij 't licht van d'ondergaande zonne
 klinkt dankend God "Wat is deez' streek toch
 schoon".

Dit stukje land een deel van 't edele Brabant,
 waar werd gezwoegd op 't zand en in de klei.
 Maar blij gedanst met feest en kermisdagen
 en gebeden werd om zegen t'allen tij.
 Dit stukje land is als een veilige haven,
 voor hen die gaan en keren weer naar hier.
 Wij zullen steeds met trots blijven bezingen
 de schoonheid van ons eigen Zuidkwartier.

Puttenaren beroven huybergse vissers op het grote, of sustermeer in 1790.

Dit moet zo ongeveer de aanhef van Nicolaas van Cuylenborch geweest zijn toen hij op 2 mei 1791 als drossaard van het Zuid en Westkwartier de vroede vaders van Putte verslag deed van wat zich daaromtrent had voorgedaan.

Op 10 juli 1790 waren te Huijbergen bij hem gekomen, Quirinus Hertogs, Marinus Daniels, Peter van Tilburgh, Adriaan Michilsen en Willem van Gils, resp. boerenarbeiders en boerenknechten wonende te Huijbergen.

Het verhaal wat ze hem vertelden deed een beetje aan een Wild/West-story denken en moet hem dermate beziggehouden hebben, dat hij de zaak aanhangig maakte bij de schepenbank van Putte. Zij op hun beurt moeten eveneens vreemd hebben opgekeken, niet alleen vanwege het gebeurde, doch ook omdat er "gewichtige" inwoners van Putte in het geding waren. (1)

Wat was het geval?

Cornelis Gijsen "tavernier" dus herbergier en Pieter Jan Leenaarts "hospis" in de herberg "De Moriaan" en Francus Theune (Theuns) volkswerver voor de Oost Indische Compagnie (een beroep dat langs de grens indertijd nogal voorkwam) benevens Machiel Gijsen of Egidius Ghiel, dat stond niet vast, waren op 24 mei 1790, een maandag op (het slechte) pad gegaan.

Bij hen waren nog een vrij groot aantal personen.

De troep was in het bezit van enige "*Snaphaenen en vergaederden op den sogenaemden Swarten Duijn leggende in de Heijde tegen de visscherije bekend onder de naeme Grote of Sustermeer onder de jurisdictie van Ossendragt welcke visscherij is toebehoorande aan 's Heeren Religieusen van Huijbergen*".

De genoemde mannen uit Huijbergen visten er die dag in opdracht van de Wilhelmiëten.

Ze waren met een kar ter plekke gekomen.

Als visgerei hadden ze bij zich: "*sleepnette, een vischkaer ofte beuntje mitsgaeters ander vischgereedschap*".

De Huijbergenaren moeten wel met het nodige argwaan naar hun "buren" op de Zwarte Duin hebben gekeken.

Wat hadden ze hier te zoeken wanneer ze niets vreemds van plan waren?

Al spoedig kwam de aap uit de mouw.

Cornelis Gijsen de herbergier, Pieter Jan Leenaarts de tapper uit de Moriaan, en Francus Theune de volkswerver daalden van de berg af.

Bij hen nog ongeveer 15 andere personen met in het bezit de geweren.

Wat afdalen betreft konden ze gelijkgesteld worden met Moses, die deed dat immers ook.

Wat volgde stond echter niet in het draaiboek van deze oud-testamen-tische leider.

De Huijbergse vissers hielden op met vissen.

Het "hoge" bezoek van de berg boezemde hen natuurlijk geen vertrouwen in.

Ze gingen hun sleepnet uitspoelen terwijl hun beun nog in het water lag.

Cornelis Gijsen cum suis, bij het water aangeland, begonnen direct de viskaar uit het water te trekken.

Ze ontfermden zich over de viskaar en legden deze bij de vis die met het sleepnet was gevangen.

"Zoo de visschers uit Huijbergen reeds een goed rood baars en snoeck gevange hadde".

Er ontstond een woordenwisseling tussen Gijsen, Leenaarts, en Theune, en de vissers uit Huijbergen.

Theune moet de zaak nogal aangeblazen hebben als we de Huijbergenaren mogen geloven.

Plotseling gingen de vergaderaars met de volle viskaar aan de haal.

"Ze droegen denselven Den Swarte Duijn op bij den overige trouw".

Een van de "bergredenaars" opperde het idee dat het sleepnet en de overige vis hen ook toebehoorde.

Intussen hadden de vissers hun sleepnet, en de overige vis al op de kar geladen.

Alhoewel ze niet meer aan de overkant zaten voelden ze "nattigheid" voor hetgeen hen overgebleven was.

Ze maakten dat ze wegkwamen!

Dat bleek achteraf de juiste beslissing te zijn geweest.

Zes personen van het illustre gezelschap zetten met de snaphaenen op het "gerei" gericht, de achtervolging in.

De menner van het paard dreef zijn trekdier tot het uiterste op, en onder een salvo van de achtervolgers kon hij naar Huijbergen ontsnappen.

In dit geval vingen de "heren" "bot" en dan nog wel op de heide.

Er was immers in die tijd nog geen dennenaanplant rondom het Grote Meer.

Het gerecht van Putte achtte genoeg termen aanwezig om Gijsen, Leenaarts en Theune eens nader aan de tand te voelen en eventueel te vervolgen.

Het was immers volkomen duidelijk dat een en ander zich niet bij toeval had voorgedaan.

Toch kan men zich met kennis van de feiten in het verloop van deze zaak, niet aan de indruk onttrekken dat de rechtsgang min of meer pro forma was.

De Wilhelmiëten waren machtige heren, en katholiek, en vooral met dat laatste lag de overheid meestal niet onder één deken.

Het verhoor van de "*verdachten*" Gijsen, Theune en Leenaarts vond plaats op 18 mei 1791.

Cornelis Gijsen verklaarde 35 jaar te zijn, geboren te Putte en herbergier in de Rode Leeuw.

Frances Theune, oud 37 jaar en volkswerver voor de Oost Indische Compagnie Pieter Jan Leenaarts, + 39 jaar geboortig van Stabroek in Oostenrijks-Brabant en tapper, wonende in "*De Moriaan*" te Putte.

Het verhoor bestond uit precies 100 vragen. (2)

Het geheel was in feite één grote klucht.

Hun naam was "*haas*", ze wisten van niets.

Ze kenden elkaar amper, en ook van de andere vergadelaars, waaronder broer Machiel Gijsen of Egidius Ghel, hun doen en laten waren ze niet op de hoogte.

Uit al hun antwoorden is men niet wijzer geworden.

Men ontkende en loog dat de stukken er af vlogen.

Leenaarts beaamde voortdurend de antwoorden van Gijsen.

In een geval zei hij: "*Indien ik het wiste zoude ik het toch niet zeggen, ik ben geen verrader*".

En geweren? Daar hadden ze helemaal nooit iets van vernomen.

Men laat hen gaan.

Op 1 juli 1791 een nader verhoor, omvattende 82 vragen. (3)

Op een van de vragen geeft Cornelis Gijsen te kennen op zondag 23 mei 1790 met 3 of 4 man te hebben willen gaan vissen.

Op de vraag "*waar*" geeft hij geen antwoord.

Als men zegt dat het niet de 23e mei maar de 24e moet zijn geweest, zegt hij zeker te weten dat het de 23e mei en zondag was.

Ze kenden elkaar nu wel wat beter, voor de rest laat hun geheugen hen totaal in de steek.

De 82 vragen brengen dan ook niet de minste opheldering.

Alles bij elkaar een schertsvertoning van de bovenste plank.

Van een vonnis, dan ook geen spoor.

En we mogen aannemen dat dit ook nooit is geveld.

Pieter Jan Leenaarts een van de hoofdverdachten vinden we (waarschijnlijk als gemeenteman) als ondertekenaar van het hoofdgeldboek te Putte. (4)

Hij deed dit eveneens in 1791 en 1792. (5)

Indien hij een veroordeling zou hebben gekregen, zou zoiets niet mogelijk zijn geweest.

Ook het feit dat Theune "*ronselaar*" was voor de "*V.O.C.*" in Oostenrijks-Brabant lokte om dienst te nemen, moet de verdachten ten

voordeel zijn geweest.

Om deze reden is het waarschijnlijk verklaarbaar dat hij en Cornelis Gijsen ook vrijuit gingen bij het geval van "Sodomie" te Putte in 1792. (6)

Van het recht zegt men wel eens dat het blind is maar ook hier heeft het minstens één oog open gedaan.

A. J. Pijnen

Noten

1. Resolutieboek Putte 1791-1793 folio 4-10
Gemeente-archief Putte.
2. Dingrol no. 4 Putte Rijksarchief 's Hertogenbosch.
3. Gerechterlijk archief 1791 Putte Rijksarchief 's Hertogenbosch.
4. Hoofdgeldboek Putte 1790 inventarisno.221
Gemeente-archief Putte.
5. Idem 1791 en 1792 inventarisno.222 en 223.
6. Zie "Tijding 1982/1 pag. 62 t/m 70. "

Een 72-jarige inwoner uit Ossendrecht heeft onlangs onderstaand liedje voorgezongen voor het zangkoor van onze Heemkundekring. Hij vertelde het te hebben geleerd van zijn vader die het in de militaire dienst zong.

Tijdens een van de bijeenkomsten van de kring werd het met veel verve door de dames en de heren van ons zangkoor gezongen en wij dachten er goed aan te doen dit liedje, wat toch van omstreeks de eeuwwisseling dateert, een plaats in onze Tijding te geven.

IK MINDE LAATST IN LIMBURG

TTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTTT

Ik minde laatst in Limburg 'n lieve schone meid.
 Toen moest ik weer naar Ossendrecht, wat had dat kind 'n spijt.
 Ik schreef haar: "Mijn lieve schone ik blijf jou altijd trouw,
 mijn lichaam is in Ossendrecht, mijn ziel die is bij jou."
 Als antwoord heeft ze mij terug geschreven:
 "Ge schijnt er om mij geen sikkepit te geven
 Ik verlang toch zo naar jou, dus luister wat ik zeg:
 Kom liever met je lichaam hier en laat je ziel maar weg!

't Was in de maand november, het vroor toen kolossaal,
 mijne jas was in de lomerd en ik had geen kapitaal.
 Ik zocht weer werk in Limburg, wat was dat kind toen blij.
 Maar o, ik rilde van de kou, mijn lieve schat die zei:
 "Kom mee naar ons thuis, daar brandt 'n lekker vuurtje,
 dat duurt daar voor jou toch wel 'n menig uurtje.
 Want voor een enkel uur houd de moeite dan gespaard,
 als gij de hele nacht niet blijft, is 't de moeite ook niet waard".

Mijn schat 'n aardig meisje van circa twintig jaar
 die sprak op zekere morgen: "Ach moe wat wordt ik raar"
 "Zouwen het de mazelen wezen? sprak moeder die goeie vrouw,
 maar die heb je al als kind gehad die krijg je niet meer nou".
 Zij riep: "O, God ik val in duizen vrezes!"
 Mijn schat vroeg: "Dokter zou-wen het de mazelen wezen?"
 De dokter echter lachte en antwoorde sebiet:
 " 't Is wel 'n kinderziekte, maar de mazelen zijn het niet".

Ik minde laatst in himburg.

Ik minde laatst in himburg'n lieve schone meid, toen
moest ik weer naar Ossendrecht, wat had dat kind'n spijt. 'K schreef
haar, mijn lieve schone, ik blijf jou al-tijd trouw. Mijn
lichaam is in Ossendrecht mijn ziel die is bij
jou. Als antwoord heeft ze mij terug geschreven: Ge-
schijnt er om mij geen sikkepit te ge-ven. 'K Ver-
lang toch zo naar jou, dus luister wat ik zeg: Kom
lie-ver met je lichaam hier en laat je ziel maar weg.

van vroeger, nouw en strak

SLOT.

Naorgjeestig en koud ies dun dag damme wir goan penne.
 Ut mot Paose worre, ge zow ut neej zegge mei zow un weer.
 Mar toch, zow à Paose nun tijd van vurwachting ies, zow ies
 ut vurjaor dà'd ok.
 Overall begien ut gróén te worre.
 Dun kriekeboom mukt al aonstalte om te gaon bleujen, ondaanks
 dà slechte weer.
 En zow ies eigeluk ut jééle leve, oop en verwaachtieng.
 Oop doe 'd ommes leve, om dà zelfde leve aon te kune, ok al
 zen de vuruitzichte somber.

Toen iek van 't school kwam was dun towstaand zeekur neej
 béter, neej vur mijn, en neej vur un aander.
 Daor stieng iek dan, munne mjeester aoi bai oos Vaoder en oos
 Moeder nog wà vurtwijfulde pogienge oondernome om me dur
 te laote ljeere.
 Mar daor kwam ies nieks van in. *"Daandre neej, ij ok neej"*
 zeeje ze.
 Ut priesterschap leek me ok wel wà.
 Dà, motte ze jelemaol neej in me gezien emme, want iek
 wier daonig uitgelache.
 Aachtuop bekeke motte ze dà leste toch góéd in de smieze
 g' at emme. Geduuld is nwood mun sterkste waope gewiest en
 dà motte toch zekur emme as priestur.
 Jaorelank dezelfde bodschap verkondige, en de mjeeste emme
 nur geen *"bodschap"* aon.
 Daorum motte toch neej te loecht dinke ovur deej manne.
 Mjeester Suijkerbuijk aoi ut goed gezien.
 Ij zeei, ut zal toch dun akker worre jonge, jammer!
 En da wier ut dan ok.
 Om van gelijke kaanse te spreke.
 Dà was vroeger neej, dat ies nouw neej, en dà dies nwoot
 neej. Want kiendere, waarvan d'ouwers emme geljeerd dur de
 welstaand van wjeer un ouwers, emme vanwege un opvoejing al
 nun vursprong.
 En wijer, kin d' oos, wel ies oos!
 Van ut dun tijd dà 'k nouw praot was dà 'd eigeluk nog arger.
 De waarkmeese kwamme mjeestal ut de grwote gezienne en moeste
 drek van 't school gaon waarke om un stjeentje baai te
 draoge.
 Meej verwijzing naor de vurrige aflevering was dà baai-
 draoge gezien den towstaand 't ouwe, doonders moeiluk.
 Ur was zow góéd as nergus gin waark, en gin waark ies gin
 geld. Met de edendaogse mentaoliteit zow ut op revolutie
 uitgelwope emme.
 De kerke waore vol, en de beurze leeg.
 Nwood ljeert biedde zegge ze, en wamme allemaol gebied emme!
 Novenus, processies, biestonde, missiepreke, vastepreke,
 aflaote, rozenoedjes en nog veul aandre dienge.
 Ut dieptepunt van de economische crises was zowà ut oogte-
 punt van ut *"rijke Rwoomse Leven"*.
 Dà kon neej toevallig zijn!
 Biede gif 'd ommes ruust, en ruust sचेpt vertrouwe en oop.

En ondaanks dà de "Kerk" diekels vur dun aarme neej veul oog aoi, was ze toch un instrument wormei men deze zwaore tijen dur kon komme. Veule zulle wanjeer ze dees leze dur schouwers opaole.

Mar nouw dun tijd ok slechter aan 't worre ies, iest nouw beter? De gelwoofsbelevieng ies duidelik miender, mar de mentaliteit en ut vertrouwe ok.

De waarklwoze jeugd wieste ze vroéger dur allerlei activiteite van de straot te ouwe.

In oze streek was O.L. ter Duinen daor un vurbeeld van. Zouw ut neej beter zijn da ze de joenge waarkelwoze meej towkenning van un aonvaordbaore uitkjerieng ok ies iet liete doén?

Dan blijve ze paraot zow as wij vroeger tege de tijd dat er wjeer emplooi kwam.

A we deez allemaol overzien dan maag iek messchien wel stelle dà we veul goeds emme laote valle en ur weinig vur in de plaots emme gesteld.

Mar om neej vur nun betweteriege mowraalpreker verslete te worre kjeer iek truug nor munne "puber"-tijd.

Daor stieng iek dan, un klein manneke vur munne leeftijd, schraol, weinig kracht, en de kop vol meej school-en boekenwijseid!

Op mijn ebbe de waarkgevers, vur zovar ze dur nog waore, nouw echt neej ziete waachte.

Deej mosse van deej staarke, joenge, deeimoedige manne emme. Vier aande, twee rugge, en ginne buik, za 'k mar zegge, deej ze daorenbove nog meej nun snoepcent naor uis konne sture.

Vur nun snoepcent waarkte in feite iederjeen, dus oi iek ut daor ok wel vur gedaon.

Mar iek was neej staark en iek kon munne moond neej ouwe en dà waore dienge deej ze nouw net neej moesse emme.

Er waore boere baai die keke bij ut evetueel aonneme van nun candidaot arbeier of knecht, net of ze un peird moeste kwope.

Zouw eej wel staark zijn, en ow laank zou ie meigaan?

Temienste, dáwas bei veule ien durre blik te leze.

Ze zochtte waark-peirdekrachte.

De fabrieksbaoze waore echt neej beter, deej joge dur arbeiers diekkels op tot onmeenselijke prestaosies.

Effin, zow gieng ut op alle turreine.

Ut was ut spel om de kniekers, deej er weinig waore, deej tot towstaande laaide die aon de industriejele revolusie in de 18^e jeeuw deje dinke.

Veul waarkgevers moesse dun durwedder vur zien te blijve, en de waarknemers oie te weinig lwoon, en in veul gevalle gin waark, dus gin lwoon.

De getrouwde krege steun van 't "Rijk" wanneer ur gin waark was, f 7,50 vur man en vrouw, ier in de streek.

Net genoeg om neej te staarve, as ze baaiverdienste oije dan wiere deej daor afgetrokke.

En as ze ze neej opgegeve oije en ut kwam aon ut liecht, dan wiere ze geschorst en krege ze nieks.

De joengere en onvolwasse inwonnende waarkelwoze krege ok nieks, jao ge lees ut goed, n-i-e-k-s !

En daor oorde iek nouw ok baai.
 De trouwbaore joenge manne oije nog nun aandre andicap.
 Ze kwamme slechter aon de meid!
 Want de ouwers, en vural de moeders zeeje tege dur dochters
 dá ze mar goed uit moesse kijke nor jøene mej un "*oantje*"!
 Daormeij bedoelde ze dan allus wã mjeer was dan nun arre-
 beijer.
 Onderwijzers, kommieze en aandre ambtenaore laoge goed in
 de mart. Mar ok de gewonne ambachtsléje waore vurkieselukke
 uwelijksannidaote.
 Dã was de reaoliteit waorien iek terrecht kwam.

Nor wã gescharrel want iek oi nog gin arbeijerskaort, kwam
 iek naor jeenige tijd mei tusepwoze op ut "*jeugdhuus*" O.L.V.
 ter Duinen terrecht in ut program tége de jeugdwaarkelooseid.
 Lwoon, lees goed, f 2,00 tot f 2,50 per week. En tóch, ut
 was un eilzame instelling. Ze ieuwe oos van de straot, en
 paraot! Ut was, wa ze nouw "*bezigheidstherapie*" zouwe
 noeme, mar dan vur waarkelwoze jongere.
 En ik moet zegge, un betere oplossing dan nouw.
 How zulle ze de waarkelwoze joengere van nouw nog aon
 't waark kunne krijge nor un lange waarkelwooseid. Un waar-
 kelwooseid waor se net as wij toen neej om emme gevraagd.
 Iek dink ij, dat dá vur de polletieke partijen un belangrijker
 onderwarp moet zijn dan mekaar stemme afvange meej mjooie
 beloften.

Mar ondaanks ut goeje initiatief, er wãs gin waark!
 As ze de kaas kregge, gienge er nog wã joenge manne "*in*
 '*t laand waarke*" hiermei bedoelde ze in de rest van Neder-
 laand, of 't buitelaand.
 Net zoas un vaoders dã vur dun jeerste werelsoorlog dá
 'd in Dutslaand tot in Pommeren en Oost-Pruisen gedaon
 oije.
 Van de joeng getrouwde trokke 'd ier nogal wã nor Rotterdam
 om un "*Waoter en vuurzaok*" te begiene.
 Ut zen de deej, deej nouw pas zen teruuggekonne, of aon
 't teruug komme zen.
 Ze ebbe 'd urre geboortestreek wir ondekt of 'zemme um
 nwoot vurgete.
 En da's eigeluk fijn ij?
 Mar toch un gevolg van 't beeld van desteds. Ut was nun
 moeilukke tijd mar men aanvaordde ut. De lach bleef op de
 lippe en de wederzijse ulpvaorigeid was grwoot, mar langzaam
 verpauperde dun dursnee bewoner.
 Gelapte broeke en jasse, en diekels, te diekels gestopte
 kouse en sokke was ut uitziecht van de daogelijkse kleeijing.
 Vural de grwote geziene meej joenge kienders, en deej waore
 dur nogal wã, kwamme veul te kurt.
 Daor kon op dun eige akker sjappele nieks aon veraandere.
 Er was un crisiscomitee, er was goeiekwoop busevlees en
 geakt in buse, en wã goeiekwope margarine om de nwoot te
 lenige.
 Dã vlees en 't geakt wiere nogal argwaonend bekeke. We
 zouwe ut nouw worschijnlek vur ondevoer neme.

Miede in de crisustijd duikelde de "*frang*" van + 7 nor 5 Ollandse, pardon, ik bedoel Nederlandse cinte.

Zow wà net as nouw, nun aarte gulde, en nun zachte frang. Precies as nouw!

Ze begonne te smokkele, vulal uit aaremoei en ge wit, nwood brikt wette.

Ut aantal kommieze noom tow. Mjeestal van bove de riviere, deej oos aonzage vur smokkelende, stropende en duus onbetrouwbaore Braobaanders.

En kek, de geschiedenis herhaold zun eige, ties wjeer zow! En toen ur in de oorlogen naor 't Bels gesmokkeld wier vonne ze da 'd ier goed.

Da 'd in ut recent verleje meej karrevraachte dur de Belze in Olland gekocht ies daor zoog de overeid ier gin kwaod in, ok al gieng ut zonder controle ovur de groene greens. Mar aamper is de frang nouw wir goed 5 cinte geworre en kan ur iets goeiekwoop in Bels gaald worre, of hup, de Ollandse grenscontrole ies verstaarkt!

Ies dà nouw neej un bietje kienderaachtig?

De Vlaeminge zen naor aord, cultuur en afstamming oos broedervolk, en in veul gevalle oos familieleeje.

Wij liege aon de greens, dà wuul zegge, wijd van 't centrum waar de koek verdjeeld wordt, want dà 'd ies in Dun Haag.

En weei ut kurste bij ut vuur ziet, waarm zun eige ut ardste zeg ut spreekwoord.

En dat dà waar ies dat wete we al onderde jaore.

En daorum de grens gif naordjele en kleine vurdjele.

Moet dà leste nouw jeelemaol uitgebanne worre?

Hiermeei oije de meese ut de dartiger jaore ut ok taai.

Krummelsmokkelarij ut mjeest ut aaremoei, meej weinig wienst, en bij un verbaol uitsluiting van b.v. un uitkjerig.

Ut aontal smokkeleirs was neej zow grwoot as sommige wel wulle doen gelwove. Mar ze vorme toch een facet van deejen tijd.

Lang waore de daoge, vur de "bevoorrechte" deej wel waark oije, mjeestal 10 ure waarke per dag.

Onwaarkbaor weer wier neej betaold, gin enkel verlet wier vurgoeid.

Kurtom neej gewaarkt gin geld.

Den ouwerdom en invaliditeit moes bestreeje worre meej "*Rentzeegels*". Mar die konde aljeen mar krijge wanjeer ge waark oit.

Gin waark, dan was er omnes ginne waarkgever die de zegels op de Rentekaart van de Raod van Arbeid moest betaole en plakke.

Mar veul baoze wulde neej "*plakke*", dà was te duur witte!

Agge bij ivaliditeit en 65 jaorige ouwerdom dan voldoende zegels oit kree dun uitkjerig, die enkel towliet ur ete vur te kwope.

Veul ouwe meense waore aangeweze op dur kienders.

Ut was slecht vur jong en oud.

Iek beworde tot ut legur van de seizoenwaarkers en deej waore in de mjeerdureid.

Ze waarkte veulal in t'aongenome, in accoordloon zule mar zegge.

In 't uurlwoon begon iek meej 12 cinte per uur.

Bij un volle week was dà dan ruim f 7,--

Deeje vlieger gieng zelde op, want wanjeer ut op ut veld te nat was om te pluke, te wieje of iets van diejen aord dan moeste neej komme.

En agget gieng reigere moeste nor uis. En at de kaovel af was diekels ok. Duus un volle week was mjeestal un illusie.

Ut beroerdste van dâ seizoenwaark was dâ ge nogal ies in d'aande vielt van nê krwooibaos.

Nouw wier ur in deeje krwooië bij goei weer fel gezonge dur de joenge maskes en joenge jonges.

Veul smartlappe in de streeктаol en Nederlands emme toen ut liecht gezien. Enkele hebbe de tijd overleeft en bewaore ze in oze "krieng", en dat ies possitif.

Mar de krwooibaos "himsel" was diekels nun leperd, hij hiew in veul gevalle wienkel. Ge snap ut al! De zuurverdiende cintjes moesse omgezet worre in ("bodschappe") etenswaore en zow.

Ut resultaot was dâ ge meeje wâ bodschappe en nun enkele gulde 'saterdags bij moeders thuis kwamt. Want gin "bodschappe"kwope dâ was neej bevordeluk vur de waarkzaomeden.

Rwoke op ut waark was verdaarfeluk en vurdacht.

Er waore waarkgevers die rwoke met de "rentekaort" betaalde, of duidelukker uitgedruukt de rwoke ontsloege.

Ontslag dâ kon altij, en op staonde voet en om welke rede dan ok. Vurhaol kon men nergus haole.

Jeen van veule rede van ontslag was wanjeer nun waarknemer ut vur dâ bedrijf en beroep vastgestelde lwoon bedong, as da neej van tevurre was afgesproke.

Vur de waarkgever vurde dâ gin probleme, de mjeeste waore gin lid van nun boond en zow ze ut wel waore, den boond oi weinig in de pap te brokke.

Daorbaai kwam nog dat er mjeer dan genoeg arbijers klaor stienge om ut vur miender dan ut vastgestelde te doen.

Zow was dun towstaand op ut plattelaand.

Vanwege de afankelekeid van de waarknemer gaopte er un enorme afstand tuse waarkgever en waarknemer deeje slaofseid in d'aand warekte.

Ut veulvuldig moete zoeke naor aander waark mokte de meense bang en timide.

Toen iek zow un 16 jaor was, was ur vur un paor weke waark bij nun zaand/klaaiboer zow at er ier mjeer waore, grond op 't zaand en op de klaai. Zemp trekke in d'aver: Zemp is nun streeknaom vur un olieoudend onkruid, 60 à 70 sentemeter laank meeje gele blommekes.

Ut motreigende daogelaank en d'aver stieng bekaast in de belle.

Dag aon dag waore we tot oze nek nat en we durfde nog genees vraoge wa we per uur kreges.

Toen 't zaoterdag was mochte we neej biennekomme om oos lwoon t'ale. Dun boer schoof oos lwoon onder de veester dur.

Wâ dochte, oveul? Schriek neej, 5 cinte per uur.

Nog wâ laoter un aander vurbeeld.

Iek was meeje veul aandre bei nun grwote boer aon 't patate raope. Ij was jeel vroom, ok dâeje man zonne naom zal iek nejeje noeme, ij is net as de vurrige overleje en kan zun eige dus neej verweire.

Iek kon dá patate raopen goed.

Toen ur wa slechte oeke in de patate zote kregde de ouwere $\frac{1}{2}$ cint baaislag op de prijs van 5 cinte per zak. Ikke neej, iek verdiende toch al te veul zeej de "vrome" man.

Mar jeen van de argste gevalle deej iek eb meejegemaakt gieng over un neef van me.

Roond 1935 en 1936 gieng Duitslaand zun eige bewaopene.

Hitler docht al aon de twidde werelddoorlog.

De Duitse arbijers verdwene naor de Duitse oorloesindustrie. Ur kwam un gebrek aon laandarbijers.

Geen nwood, Nederland leverde ze, en zow was de Nederlandse regering meej schuuldig aon de totstaandkoming van de Duitse oorloesindustrie.

Mun neef was waarkelwoos, getrouwd, en oi twei kienders.

Hij moest naor Duitslaand gon waarke, zow neej, gin uitkjerieng.

Hij gieng, en toen begon de ellende!

Zunne waarkgever in Duitslaand mokte gin geld over nor de vrouw van mun neef.

Naor un paor monde waore al eur cinte op'er was gin voedsel, gin deksel of kleejing mjeer.

Ze moest gaon bedele bij dun burgeleke en kerkelijke aarme.

Resultaat? Nun guulde, un brood, en wà douwe kljeere.

Hiervan op de oogte gebrocht kwam mun neef nor uis.

En wà dochte? Neeje, ge dink mis, hij kreeg gin steunuitkjerieng.

Want ij oi zun waark in Duitslaand vrijwielig neergeleed.

Ij gieng dun boer op om waark te zoeken, nerges kon ie aon de slag. Uiteindeluk kwam ie aon waark bij un laandbouwmot-schappij. Mun neef stelde vur vier weke vur nieks en daornao vur geld te waarke.

En dees verhaol beste lezer, ies iestorisch.

Jelemaal waor, ge kuunt et zow nwordige de weduwe van mun neef nou nog laote beaome.

Un schaande, un grwote schaande!

Ut laand dā zeg 'd op te komme vur de aarme, de kleine en verdrukte, en precies wit ow ut in aandre laande moet, zow zun eige verleeje ies moete raodplege.

Ut liet de man en zun gezin die tege un wil ten prwooi gevalle waore aon dun aremoei, op de mjeest onbarmartige manier in de steek.

Waore nouw alle baoze slecht, neej!

Waore nouw alle meese onmedogend, gelukkig, neej!

De mjeeste waarkgevers, wa ze ok deje of liete doen, zaoten in un nwoordende concurrentieslag.

Er moest verdiend worre ondaanks dat de meense weinig te besteeje oije.

En ut em was zow as altij naoder dan de rok.

De crisis betrof net as nouw ut jeele Westen.

En iederjeen probeerde net as nouw ut laoke naor zich tow te trekke. Het ies ok daarom datte uidige crisis, want dat ies ut wel degeluk, me zow benauwd.

De lezer zal zegge, wà dun sombere boel, gin straoltje liecht was ur te bespeure.

Toch wel!

De cafés kregen un bezoek, ut waore ontmoetingsplaotse waor wier gedronke en ut nieuws wier uitgewisseld, en d'armeneej was nog echt t' armeneej.

Wie ut deeje tijd dinkt neej meeje einwee truug aon de "Mortierurgels" op de kernis.

De kaortscholen en 't burte waor bekaast iederjeen aon meeje deeje. De slachter, dun bakker en de winkelier kwam aon uis. Er was levendig verkjeer onder de meense, iederjeen kinde iederjeen. Mar bovenal men was jeerder tevreeje dan nouw.

We geraakte in de mobilisatie, de soldaote wiere opgeroepe. Niemand gelwoofde toen echt in dun oorlog.

Iek waarkte bij un ijzergieterij op aonraoje van oos Moeder. Nun burjonge waarkte dur ok, die waarkte vur zun towkomst zeeje ie. Toen iek er ok was kwam uit dat deeje towkomst 4½ cint per uur betjeekende.

Iek gieng er tegen de zin van moeders weg en gieng meeje briketten uit de kolenaandel van oos vaoder leure. Naderhand gieng iek teruug naor de gieterij en toen, wã denkt ervan, iek sting vur 15 cinte per uur aon den emal-jeerove.

Ut duurde mar un paor weke.

In de nacht van de negende op de tiende maai 1940 oi iek nachtdienst. 's Nachts wiere we gealarmeerd dur overvliegende vliegtuige.

Bij ut krieke van dun dag zaoge we de zilvere vogels overvliege.

Ut waore Duitse towstellen.

Dun oorlog was uitgebroke, en meeje dã gegeve zouwe we 5 jaor ziette.

In de gieterij kwam iek neej mir truug. De Duitsers oi je ien jeene slag de waarkelwooseid opgelost.

Veule waarkte al of neej vrijwielig aon de Duitse militaire objecte. Tegelijkertijd kwamme er in de laandbouw plotse vrij en iederjeen kon zo wã on de slag.

Bekaast iederjeen was gedwongen met de Duitsers saome te waarke, direct of indirect, want de Duitsers beheersen toen ut jeele leve want waarke was nodig om te leve.

Tegewaarke betjeekende mjeestal gin ete, en in arger gevalle gevangenisstraf of de dwood.

Mijn et dun oorlog bewuuster en wakker gemokt.

Altij al was iek blijve leze, de geschiedenis bleef me boeien.

Van in dun oorlog heb iek intens meejeleefd van wat er in de polletiek en op ut wereldvlak gebeurde.

Iek begon avedcursussen te volge deeje iek goed afmaakte. Verder gieng iek naodenke over gelwoof en zede, ok van aandre volkere.

Gu zul zegge, da's wã stoeferig. Mischien wel.

Mar ut bewijst dat er diekels iet moet gebeurde om de meens ziechzelf en aandre te late viende.

Oorlog maakt veul meese dwood, aandre ongelukkig, wir aandre arm of rijk. Mar hij mokt de mens, vural de joenge, rijp, en diekels ok wijzer.

Normate dun oorlog vorderde wier de kost schraoler.

In de steeje begon dun onger te knaoge en veule moesse gedwonge nor Duitslaand gaon waarke, waarvan er veul dur de bombardemante zen omgekonne.

De Jode verdwene in de kaampe, mar wij wiesse echt neej dā ze vergast wiere, da wiesse we pas toen dun oorlog vurbaai was.

Iek waarkte ovural, mjeest bij dun boer om aon ete te komme. Al luukte dā neej altij. Op ut end van dun oorlog in '43 viel iek zonder waark. Iek dook oonder in de Nrd-Woostpolder.

Daor ljeerde iek ut groondwaark, omdat iek nieuwsgierig was kreeg iek er uiteindeluk een opleijing vur uitvoering.

Dā was eigeluk mwooi meejenome.

Op lest moes iek daor op de vluucht.

Ze oije daor bij nun Duitse bewaakingspost de telefondraoie durgekniept.

Toen iek noar daoge truug tuis was, ben iek vur un paor weke ondergedoke. Daorna moes iek vur de Duitsers gaon waarke in 't bos en aon de taankvalle.

Iek heb mezelf daor gedaon gegeve, iek gieng niemer terug.

Nor un paor daoge gieng iek wir nor den boer.

Op "*dolle destag*" vur in september 1944 oorde iek op ut laand zegge dat de Duitsers deej bij ut Albertkanaol te Merxem de Canadeze tege hieuwe, allemaol op de vluucht gegaon waore.

Iek zeej tegen dun boer, ties klaor ier vur mijn, en ge zie me mwoot mir truug.

Das 38 jaor geleje, iek eb woord gouwe.

De bevrijding daolde geweldadig op oos neer.

De streek, mar vural Woosdrecht en Oograaie hebbe geweldig veul geleeje. Woosdrecht zo goed as jeelemaol verwoest en Oograaie vur un grwoot gedjeelte.

Un wekelaank gevecht meej duzende dooie soldate en un aontal omgekonne burgers.

Wie en wā, en van waor ze ok waore, daorvur waore ze dur un ouwers nie grwootgebracht.

En wanjeer iek aon de oorlogskanse van nouw denk, dan wor iek opnieuw bang!

Naor den oorlog wiere veul meense opgepakt.

Wā broodcollaborateurs en mjeest jonge meide die connecties gad oije meej de "*Fritze*".

Un verschensel dā ziech in alle oorloge vur doet, en aljeen bestraft wurd as deej partij verliest.

Toch bleve dur nogal wā meese lwope waarvan men docht dā ze oije moete "*ziete*". Mar deej oije ziech nouw sjuust ontpopt as van d' eige partij. Mar de tijd gao 'd over alles weg.

Persoonluk ben iek ur goed dur gekomme al heb nao dolle destag de dwood naobaai gewiest.
 Nun Duitse oberfeldwebel ieuw nun "*mauser*" tege munne kop aon en dreigde me dwood te schiete om 'd ak oose fietse verstoep oi.
 Mar van de fietse bleef ie koud en iek bleef leve.

Twei periodes in mun leve waore afgeslote vur en tijdes dun oorlog.
 De darde en leste ies nog bezig, naor dun oorlog. Daorover zule we toch ut kurste zijn. Ut kan neej blijve dure.

De motschappij kwam aarzelend teruug op gaank, de fut was er bij de meese wà 'd uit.
 Ze oiye gedocht pap meeij rozijne te kune gaon ete en ze waore in un veraarmde en djeels verwoeste boel terecht gekomme.
 Perswoonlek kwam iek in un towzichthouwende funcsie en bleef dà op drie verschielende plaotse jaorelaank. Dá gieng neej zonder ljere, dus emme dà gedaon.
 Er brook un periode van welvaort aon zow at dá gaot nor nun oorlog.

Volgt ur kurt daorop wir wà 'd oorlog dan bleift de welvaort langer dure.

De crisis deeij we nouw kenne is volgus mijn uitgesteld gewiest dur dun oorlog in Vietnam.
 Enkele jaore naor dun oorlog ben iek getrouwd zoas de mjeeste van mun jaore.

In dun oorlog kwam daor nie veul van, er was gin vertier en daordur miender ontmoetingspuunte.
 En naor dun oorlog moesse we oos "*jong*" leve toch jeerst nog inhaole.

En dà 'd emme dan ok uitbuundig gedaon.

Landzaam gienge de jaore.

De meese kregte ut goed, soms te goed.

Ze gaove dur kienders alles wa ze zelf te kurt gekomme oiye.

En soms van dà 'd alles te veul.

Un begriepelukke reactie mar toch, vurkjeert.

De joengeren ebbe ut zow goed gekrege das ze ur ginne blijf meeij weete.

Allus is vrij, allus maag.

Duus un regulrechte aontasting van alle gezag.

Ut aargste ies dà daormeeij ok ut ouwerlek gezag op de elling ies gezet.

En we kune dur neej onderuit, al ebbe dienge van buite iut gezien de joengere beïnvloed, ok 'd ouwers zen schuldig.

Agge zelluf van alles wuult proffeteren dan kunde neej mjeer op ow kienders lette.

Nog un aandur kwaod "*scheijje*", want at ut gezien kapot ies, ies de motschappij kapot.

We zen van naor dun oorlog gaon leve as d' ouwe Romeine.

En agge deeij dur geschiedenis kent, dan witte waor ut meeij oos naor tow gaot.

Op dun dag van eden bliek iek bang naor wà vurbaai ies, en nog kan gebeure.

Un periode waorien veul gebeurd ies en waorien de kommenukasiemogelukede onbegreensd zen.

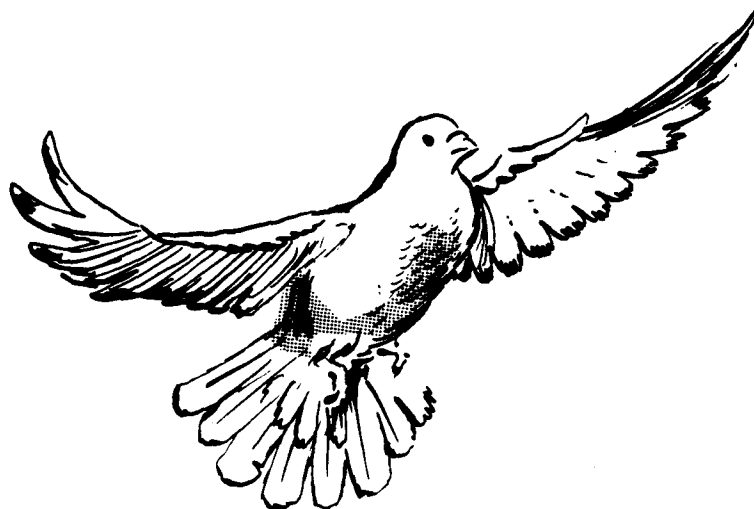
Ut aarge ies dà meense en volkere nog nwoot wijer van mekaore af emme gestaon.

Kijke we vurrut, dan ang nun kernoorlog as ut zwaard van
 Damoclus bove oze kop. Un angstaonjaogende gedachte.
 Moete we bij de pakke njeer gaon ziete?
 Neeje, we motte bewuuster gaon leve.
 Neej slaofs in un bepaold kwoorke meeje gaon zienge, mar per-
 swoonlek en daodwarkelek meeje waarke aon un betere wereld.
 En wà we vural moete doen!
 De jeugd inspereren op elk terrein waor nwodig.
 As ouwers, overeid en kerk dees tot ur vurnaomste taok maoke,
 et de wereld nog towkomst.
 De jeugd è neej aljeen de towkomst, de jeugd ies de towkomst.
 Ge zuult dinke, is ie nouw zow bang; ies ie nouw zow on-
 gelukig?
 Neeje, want ut leve ies weird om geleeft te worre.
 En trouwes agget wà miender gaot, er ies altij nog de oop.
 En weeje oopt kan nog lache.
 Oveul kjere in de geschiedenis et de wereld neej in wanoop
 geleeft.
 Generaasie op generaasie et de wereld ziekte, ellende,
 arremoei en oorlog gekind.
 Miljarde ebbe er in de vurbaaie eeuwe geleeft en daorbaai,
 gevloekt, liefgead en gebede.
 En nwood, nwood ebbe ze 'd oop opgegeve.
 Laote ok wij de moed errin ouwe, en as 't effe kan lache!
 Beste meese, dà was ut!

Pasen

1982

Jan van Antwerpen.

Ballade van Sint Laber

Rensel / Aronsdonk

Sa vrienden luistert naar mijn lied, dat ik u heden
 ga verkondin, vanwat er te Rome is geschied. Ze hebben
 'nen nieuwen heiligen uitge- von- den.

BALLADE VAN SINT LABER

In de Kroniek van de Kempen, 2e jaargang nr. 51 lazen wij voor u onderstaand lied wat naar aanleiding van de heilig-verklaring werd gemaakt van Benedictus Labre. Deze heilige leefde in de 18e eeuw in Frankrijk en Benedictus Labre sleet zijn leven als bedelende pelgrim. Gehuld in schamele kleren en slecht verzorgd zwierf hij langs 's-Heren wegen. Men zei al gauw, dat hij vol vlooiën en luizen zat. Vandaar dat de gerenomeerde heiligen niet zo ingenomen waren met zijn komst in hun hemelse woon.

sa vrienden luistert naar mijn lied
 dat ik u heden ga verkonden
 van wat er te rome is geschied
 ze hebben 'nen nieuwen heilige uitgevonden

hij was gestorven in een eenzame kluis
 op een bed van rotte matrassen
 hij was de vriend van vlooi en luis
 en veel te lui om zijn eigen te wassen

en door toedoen van de paus diejen heilige man
 is dat aan d'oren van god gekomen
 en zo werd sinte laber met heel zijn luizegespan
 in het rijk der heem'len opgenomen

maar hij was er nog maar een kwartierke misschien
 of daar begonnen al die grappen
 het was werkelijk niet om aan te zien
 hoe al die heilige maagdekens moesten krabben

en sinte cecilia de heilige van de muziek
 die deed maar niks als lamenteren
 ik word van dat krabben nog helemaal ziek
 ik moet heel mijn viool maar akkorderen

en sint niklaas die heilige man die zei
 ik wil van die vetlap niet meer weten
 van aan de tenen tot in mijn nek
 is heel mijn pels in stukken gebeten

en sinte apolonia die heilige maagd die zei
 het is hier waarlijk om te verrekken
 ik laat nog liever voor de tweede keer
 al mijn tanden uit mijn bakkes trekken

en sinte dymphna die heilige maagd van geel die zei
 we zullen moeten gaan verhuizen
 sinte rochus die had wel de pest
 maar deze smeerlap zit vol luizen

sa vrienden wanneer u bij u thuis
 weekluizen lopen over neus en kaken
 sla dan een teken van het heilig kruis
 en sinte laber zal ze wel kraken

de korenmolen van hoogerheide deel 1.

Het malen van granen van welke aard deze ook mogen zijn is een bezigheid, zo oud als de mensheid zelf.

In een heel ver verleden is de mens begonnen met het fijnwrijven van de granen door stenen van een bepaalde hardheid in een draaiende beweging over elkaar te bewegen.

Het daartussenliggende graan werd aldus een grof meel.

De denkende mens gaf echter niet op en kwam in de loop der geschiedenis tot echte molens die door hand- of dierenkracht en water en wind werden aangedreven.

Bij de minste technisch ontwikkelde volken is echter de oudste manier van malen nog niet geheel verdwenen.

In de Nederlanden, Noord en Zuid, zouden er in de late middeleeuwen al circa 5000 molens geweest zijn.

Gezien de geringe bevolkingsdichtheid in die tijd lijkt dit aantal sterk overdreven.

Wanneer in onze streken in de jaren 900-1400 de meeste gronden voor 't eerst in leen worden gegeven is daarbij meestal het recht van wind begrepen.

Hierdoor kon de beleende een water- en/of windmolen laten bouwen en in vele gevallen het recht van ban- of dwangmolen uitoefenen.

De ingezetenen waren daardoor gedwongen op de molens van hun "Heer" te laten malen.

Deze manier van rechtsuitoefening hield stand tot in het begin van de Franse tijd.

De molenaars die in de allermeeeste gevallen slechts pachters waren konden toen eigenaars van een molen worden.

Maar, hoe vreemd het ook moge klinken de wind- of watermolen voor het malen van het graan had toen zijn langste geschiedenis al achter de rug.

Tegen de stoommaalderijen in het begin van de 20e eeuw waren ze niet opgewassen.

De molenaar.

De mulder was een persoonlijkheid in de maatschappij, en in feite een van de eerste industrieëlen.

Daarnaast bewerkte hij het voornaamste volksvoedsel in de vorm van brood of pap.

De aardappel zou immers pas in de 19e eeuw het graan, volksvoedsel no. 1, verdringen.

Niet zelden waren molenaars ook schepenen en burgemeesters, en de molen stak naast de kerktoren, meestal boven alle andere bouwsels uit.

De molenaar was een vakman, die vele kleine reparaties zelf kon verrichten.

Niet zelden ontwikkelden ze zich tot molenmakers die zelfs taxaties konden doen van het "werk" van de molen.

Deze taxaties ofwel presaties werden meestal gedaan wanneer de ene molenpachter "afging" en de andere pachter "opkwam" maar daarover verder meer.

Ondanks zijn status en het respect dat hij meestal afdwong, had de molenaar ook wel eens een minder goede faam.

Wanneer het maalloon in natura werd uitbetaald namen ze dikwijls meer dan hen toe kwam.

Ook de benaming "*een bestoven kind, liegt er niet om*". (1)

Het gebeurde wel eens dat de molenaar de Adonis uithing bij een of andere dienstbode of jonge dochter.

De inschrijving van een onwettige boreling kon daar het gevolg van zijn.

Maar ja, de molenaar is en was ook een mens, en niets is immers des mensen vreemd.

Over het algemeen waren het hardwerkende mannen, die als weinigen van, en bij de wind moesten leven.

Dat betekende dat er ook nachtwerk bij was.

En wanneer het na een periode van weinig wind weer ging waaien had hij klanten te over om het meel af te halen of weg te brengen.

Met het spreekwoord "*wie het eerst komt wie het eerst maalt*" kunnen we ons dergelijke situaties goed voor ogen halen.

Zo reilde en zeilde, zonder in technische details te treden, de molenaar eeuw in, eeuw uit.

Natuurlijk is hiermede niet alles over de molens en molenaars gezegd.

Afgezien van de molens die voor andere doeleinden werden gebruikt, waren er graanmolens die door waterkracht werden gedreven, de rosmolens die de cirkelgang van een trekdier behoeften, en de handmolens die door menselijke kracht werden bediend.

Over de vele namen en toponiemen die door de molenaar en de molen ontstonden zullen we niet ver uitweiden.

Maar algemeen bekend zijn de familienamen Molenaar, De Mulder, Smolders, Smulders, Smolenaars enz.

En er is geen plaats in ons taalgebied zonder een Molenstraat, Moleneind, Molenwijk of Molenberg.

Zo ook in onze streek, die in het verleden verschillende korenmolens heeft bezeten. (2)

Nu heeft enkel Huijbergen nog een korenmolen die men, alhoewel hij nog geen lange geschiedenis heeft, terecht als een enig bezit koerstert.

Een molen die geschiedenis heeft gemaakt was ongetwijfeld de koren-molen van Hoogerheide.

De status van Hoogerheide en zijn "Heren" in het "Markiezaat" was echter dusdanig dat er inzake het recht van deze heren en het ge-maal, de meest ingewikkelde procedures ontstonden.

Vanzelfsprekend was hierdoor het wel en wee van de elkaar opvolgen-de molenaars ook in het geding.

De oorzaak van deze verwikkelingen die betwistingen van het recht van "water en van wind" inhielden vonden eigenlijk hun oorsprong in de beleningsacte waarmede Hendrick van Boutersem en zijn vrouw Ma-ria van Merxem in 1353 Godevaart van der Dilft met de heerlijkheid Hoogerheide beleenden.

"Wij Hendrick van Boutersem Heer van Bergen op ten Zoom ende Maria van Merxem ons wettige wijff, vrouwe van denselven lande maecken condt allen lieden, dat wij overmits menighvuldighen dienst ons Heer Goevaert van der Dilft, Ridder onsen man, gedaen heeft en noch doen magh, gegeven hebbe en geve in beternisse van sijn leenen van ons houdende alle dat regcht en alle de heerlijckheden en de for-faiten de hooge en de needre, in wat maniere dat sij sijn en ge-schieën moghen, die wij oft onse voirdere Heeren van Berghen gekre- gen of hadden ane, dat dorp en geregte dat men heet ter Hoogerheij- den binne onse voirgemelthe lande van Bergen op ten Zoom, tussen de limitatiën en gescheidt van Woonsdrecht tot ane de Heeren goed van Chruiningen aan'd eene sijde, en Calferne aen 'd andre sijde van 't Schelt streckende Oistwaerts op over 't landt tot aan de heijden alsoo verre alst de voirgenoemte dorpe geheeten die Hoeghe heijde toebehorende is, mede soo hebben wij Heere en Vrouwe voornoemt ge- geven en geeven den voorgenoemde Govaerde ses hoven heijde en wil- derden naast gelegen zijre voirg. Heerlijckheid, gelijk wij se hem hebbe doen leeveren binnen de putten en palen met onse geswoorne landmetere met alle de rechte en vrijdom alsoo voirseijden behoude- lijk ware dat saecke (.....).

Ende omme dat wij wille en meijnen dat alle saecken vast ende ge- stade sullen sijn en blijven soo hebben Heere en Vrouwe voirg. Gelooft ende geloven voir ons en voir ons oire, en nakomelinghen te houden en te doen houden in dese voirs. Leene ende giften eeuwiglijk ende vreyelijck te gebruicken in alre maniere alsoo voirs is sonder eenigh wederseggen.

In kenisse der waerheijt soo hebbe wij Hendrick en Maria Heer en Vrouwe van Bergen op ten Zoom met goederwetenheijt onse zegele aan dese letteren gehanghen.

Gegeven in 't Jaer Ons Heeren duisent drie hondert vijftigh en drie jaer op ten achtsten dach in de maendt Meye. (3)

Deze acte die nogal in herhalingen vervalt is niet overal even dui- delijk.

Wat wel duidelijk overkomt is het feit dat Hoogerheide al bestond in 1353.

Verder de hoge en lage rechtsmacht "in wat maniere sij sijn en ge- schieën moghen".

Hierdoor was Hoogerheide in grote mate onafhankelijk van Bergen op Zoom.

Door deze omschrijving zouden in de toekomst grote moeilijkheden ontstaan, o.a. ook met betrekking tot het recht van "wind".

Algemeen was en is men het er over eens dat de acte dit recht wel degelijk insloot.

Toen de Heren van Hoogerheide inzake de molen met Bergen overhoop lagen beweerde men vanwege de Markies dat dit recht niet met name in de acte was genoemd.

Enige grond voor die bewering was wel duidelijk aanwezig.

Herhaalde malen heeft men vanwege Bergen de "Heren" van Hoogerheide getracht te beletten het recht van barmolen uit te oefenen.

Extracten uit de overdrachtsacten over de Heerlijkheid Hoogerheide van elkaar opvolgende Heren uit de jaren 1353 - 1530 - 1535 - 1569 en 1573 spreken wat dit betreft duidelijke taal.

De eerste paar eeuwen vernemen we niets van een geschil over de molen met de Heren van Bergen.

Waarschijnlijk was er in die tijd geen molen te Hoogerheide.

Trouwens het geringe inwonertal van Hoogerheide "vroeg" om geen molens.

Het aantal inwoners van 97 in 1435 en \pm 65 in 1521 konden noch de "Heer" noch een molenaar rijk maken. (4)

De veronderstelling dat Hoogerheide voor de 80 jarige oorlog geen molen bezat wint aan kracht als men weet dat Ossendrecht en Woensdrecht er in oude tijden wel een hadden.

Tijdens een geschil, waarover later meer, wordt een extract aangehaald uit de ordinaire rolle van de Rade en Leenhove van Brabant en Overmase.

Hierin worden bij verpachtingen ook de molens van Ossendrecht en Woensdrecht genoemd.

"Conditien ende vorwaerden waerop Jan Thomas Rentmeester in 't kwartier van Bergen op Zoom, 's Heeren Corenmolens deser stadt sal verpachte".

De voorwaarden zijn in 18 artikelen weergegeven.

Enige passages uit artikel 4.

"Den rentmeester sal van 's Heren wege op elcke moeten levere ende houde openbaarlijck drij geijckte molsterleepels op het sesthiende vat alsvoren tot een moeken (Meuken) of een halfe veertele ende tot één veertele.

Naer waer welcken elcken pagter hem mits desen verbint te reguleeren op peene".

Verder: "Ende sal die pachter gehoudende sijn ten aenvange aan sijn pachinghe aen den Schouteth te sweeren ende oock ten allen teijde desnoot ende versocht seijnde dat sij eeniegelijcken coren oft graenen ter meulen brenghenden rechtveerdigh gewicht sal geve van den meele in presentie van den weeger.

Ende alleenlijck sal ontvanghen een stuiver van den sack naer costumen als voore."

Enig wantrouwen ten aanzien van de eerlijkheid van de molenaar is er dus altijd geweest.

Over de molens van Ossendrecht en Woensdrecht uit dezelfde acte het volgende:

"Item 's Heeren wintmolen van Ossendrecht eene termeyne van drie jaeren innegaende ter kermisse 14 tagentig ende te bemaelen XXIIII vaten naer oude Costume".

"Item 's Heeren wintmolen van Woensdrecht eene termeyne van drie jaeren innegaende de bamesse 14 tagentig ende te bemaelen XXIIII

vaten naer oude Costumen." (5)

De molen van Woensdrecht stond indertijd aan de Rijzende Weg die ter plaatse in vroeger tijd Molenweg werd genoemd. De Molenberg was een perceeltje no. 194 en groot 197 roeden, ter linkerzijde van de weg komende van de Dorpsstraat en gelegen op het hoogste gedeelte. (6)

Dat genoemde molens bij de aangehaalde acte in tegenstelling tot de andere verpachte molens nog geen pachter hadden kan twee oorzaken hebben.

Ten eerste vanwege te weinig emplooi, en ten tweede, als de meest waarschijnlijke reden, de late datum in 't jaar van ingebruikneming van de pachters tegenover de wel verpachtte.

Ongetwijfeld, ze waren er al gedurende langere tijd.

Hoe zou het immers mogelijk zijn geweest om in een zo van oudsher belangrijk landbouwgebied en daardoor ook graangebied, te kunnen laten malen.

Maar we keren terug tot Hoogerheide, en kunnen uit het aangehaalde welhaast niets anders concluderen dan dat er in die tijd geen "plaats" voor een molen te Hoogerheide zal zijn geweest.

Daar komt nog bij, dat indien hij er toch geweest zou zijn de moeilijkheden met de Markiezen van Bergen toen al zouden hebben aangevangen.

Want van oudsher hebben de Heren van Bergen bij diverse geschillen en processen zich omtrent het recht van Ban en Dwangmolen gerechtigd geacht dit recht in het gehele Markiezaat inclusief Hoogerheide uit te oefenen.

Men was zelfs verplicht om op de molen van zijn woonplaats te laten malen.

De Heer van Bergen als eigenaar van alle molens in zijn Heerlijkheden trachtte deze molens, die hem nog al wat revenuen gaven, rendabel te houden.

In een extract van uit een stuk uitgaande van Jan van Withem, Markies van Bergen op Zoom uit 1578 laat deze aankondigen dat ieder op zijn "eigen" molen moet laten malen.

Als men elders wil laten malen moet men de pachter van de eigen molen "zijn" recht, en het molsterloon betalen. (7)

Kortweg: indien men dat deed, diende men beide rechten dubbel te betalen.

Of hij deze bepaling ophaalde in verband met Hoogerheide is nergens uit af te leiden.

Wanneer de grote slagen in de 80 jarige oorlog in onze contreien achter de rug zijn komen er in onze dorpen weer mensen op dagen.

De streek ligt er echter nog ontredderd en verlaten bij.

Bijna alle bebouwing is verloren gegaan en tevens de polders onder Woensdrecht-Hoogerheide en Ossendrecht.

Deze zullen blijven drijven tot 1651 toen de eerste herindijkingen zijn begonnen.

In deze periode zat men aanvankelijk niet direkt om een molen te springen ook al waren de molens van Woensdrecht en Ossendrecht ten onder gegaan.

In deze periode, kort na 1600, moet de Heer van Hoogerheide aan de molen zijn gaan werken.

In processen die in de 18e eeuw speelden heeft men voortdurend stukken uit de eerste decennia van de 17e eeuw als bewijsmateriaal te

berde gebracht.

Daarbij komen ook zaken over de andere molens aan het licht.

14 Juli 1612

Extract uit de rekening van Jan Baptist Basijn, rentmeester over het kwartier en dorpen van, Borgvliet, Hildernisse, Zuidgeest, Woensdrecht, Ossendrecht en Putte over het jaar 1612.

"Bij den ontvanck van Ossendrecht van de Goederen van den Markies verkregen bij Jan Beijersen". (Vroegere Heer van half Ossendrecht.)

"Item van 's Heeren Wintmolen aldaer over XXX jaeren is afgebrant ende alzoo mits de oorlogen geene gemaekt is.

Ende voor ontganck neijt (niets) is gestelt". (8)

Op dat moment was er dus te Ossendrecht geen molen.

Een extract om dezelfde reden gebruikt en daterend 24 april 1622 geeft ongeveer een zelfde beeld.

Extract uit de rekening van Cornelis Peters drossaard van Wouw, folio 5 verso.

"Dat en den molens van Ossendrecht en Woensdrecht op het eindt van de 16e eeuw zijn afgebrant.

Ende die van Ossendrecht in de 17e eeuw weer opgebouwt en in 1622 toen de Spanjaarden voor Bergen lagen door een Bergse compagnie is afgebrant en bemaelende was XVI vaten. (9)

9 Maart 1618

Wanneer de molen van Ossendrecht na de 80 jarige oorlog weer is opgericht weten we uit een extract van Dancaert Basijn, rentmeester van de *"Jouffrouwe Marquisse van Bergen"*.

De molens van Ossendrecht en Woensdrecht zijn geduurende den oorloge (80 jarige) afgebrant en nog ter tijt niet opgebouwt als dan een tot Ossendrecht weder verleeden jare wert opgeregt en weer van beij den drossaart wort verantwoord". (10)

Of rentmeester Danckaert Basijn dezelfde is als Jan Baptist weten we niet doch dit heeft in feite geen belang.

De molen van Ossendrecht werd dus herbouwd in 1617 en in 1622 weer verwoest.

Het zou nog meer dan 35 jaar duren voor men een nieuwe realiseerde. Voor Woensdrecht waren de vooruitzichten nog slechter door de molen te Hoogerheide en de in 1649 opgerichte graanwindmolen onder Borgvliet *"De Heymolen"* kwam er de eerste eeuwen niet van een molen te bouwen.

Men zou tot 1819 moeten wachten.

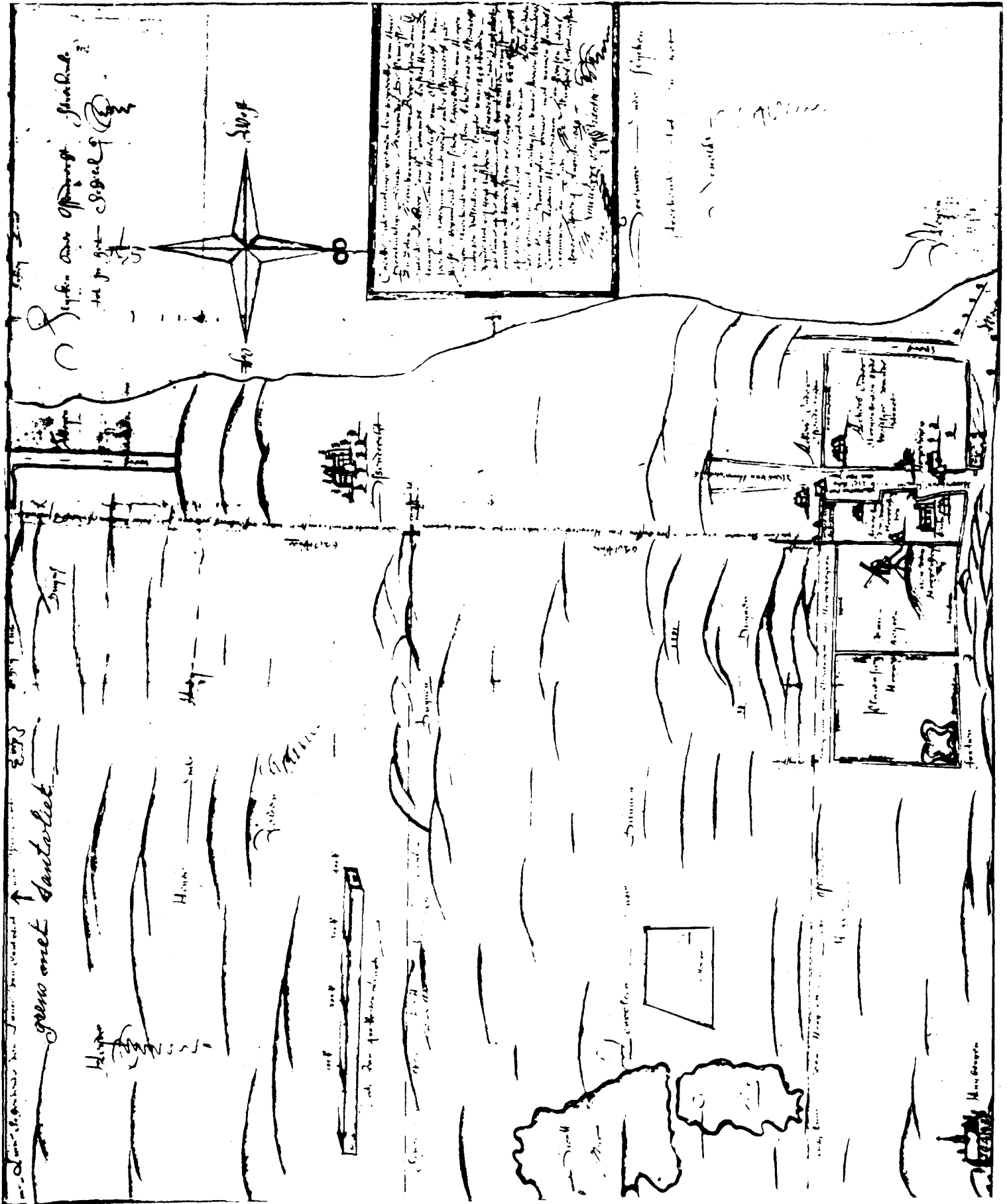
In dat jaar kreeg Joannes Verbeeck afkomstig uit Kapellen (B) vergunning aldaar een molen te bouwen.

Deze standermolen hebben vele ouderen nog gekend. (11)

Uit alles blijkt dat er molenschaarste was in het begin van de 17e eeuw.

Hoogerheide moet met een molen in deze periode de *"wind"* behoorlijk mee hebben gehad.

Dat hij in deze tijd een molen heeft gesticht is zeker.

* Kaart van Ossendrecht en Hoogerheide van de landmeter Smeulders in dato 4 aug. 1649. De kaart wijkt topografisch en geografisch af. De oudste molen van Hoogerheide was een standermolen.

Pieter Hack Heer van Hoogerheide werd in 1634-1635 door de Raad van Brabant in de persoon van Johan van Beeck procureur van Jonckheer Cornelis Peeters drossaard en Rentmeester van Wouw, en het Zuidkwartier gedagvaard.

Van hem werd geëist en verboden:

"Binnen de jurisdictie van Hoogerheide dat en heij te leen is houdende van den Marquisade, eene molen op te stellen of op te doen stellen dat voort te vaaren maar allen hetzelfde als Qualeijk en ten onregten gedaen den coormolen costeloos en schaedeloos af te doen en te restitueren in voorrigen staete". (12)

Kort en goed: hij moest de molen, al of niet in bedrijf, op dat moment afbreken.

Hierbij komt weer aan het licht dat de markies aanspraak maakte op het recht van wind binnen het gehele Markiezaat inclusief Hoogerheide.

In hetzelfde stuk laat men blijken dat Pieter Hack al in 1612 ter verantwoording geroepen was over dit onderwerp.

Pieter kan dit niet geweest zijn.

Als een en ander juist is, betreft het hier Walraven.

Hack die gehuwd was met Maria Betten die de Heerlijkheid verwierf via haar vader Thomas Betten, Heer van Hoogerheide van in de jaren 1573.

De molen is echter toen niet afgebroken.

De eerste molenaar waarvan we iets weten was op het tijdstip van de informatie al overleden.

Hij is begraven te Huijbergen op 2 Oct. 1644.

De inschrijving is wat gebrekkig.

Adrianus of tevens Adriansen molitor (molenaar) in Hoogerheide. (13)

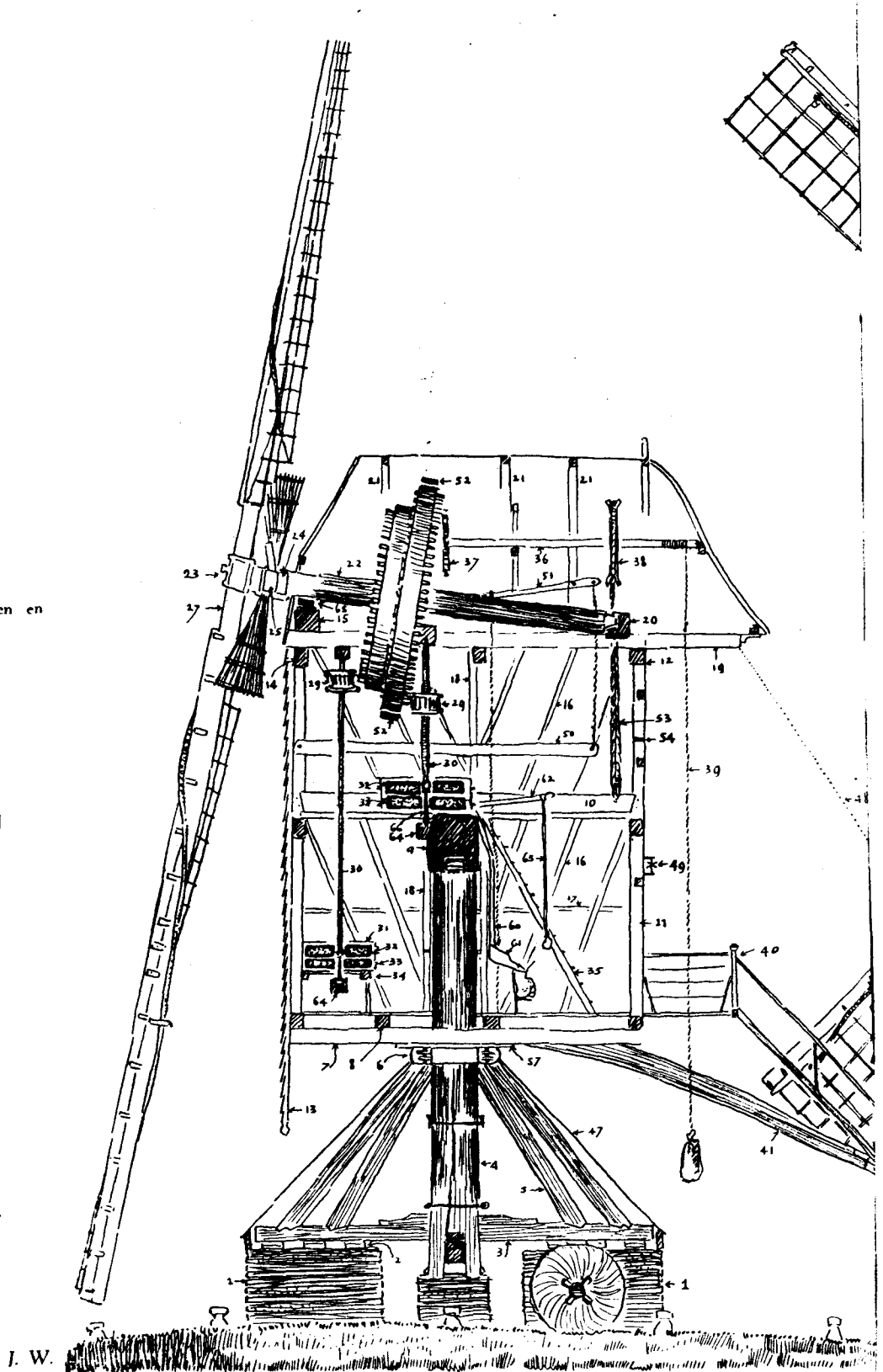
1699

Quando ordo. Gijlbing etc.
 Jorgis Adriaen sm. smit molitor
 in Hoogerheide etc.

ONS HEEM, hooimaand 1957, 166

KEMPEN
(opname Weyns)

1. beer of teerling
2. draagkussen of teerlingblok
3. kruisbalken
4. standaard of staak
5. afzet of standvink
6. zetel
7. voeghout
8. zolderbalk
9. steenbalk
10. steenlijst
11. hoekstijlen
12. achterbalk
13. naald
14. tempelbalk
15. windpeluw waarop baansteen
16. schoren
17. dwarsregel
18. manneken
19. daklijst
20. pinbalk of penbalk
21. kappant
22. molenas
23. askop
24. borst
25. vleugel
26. hekwerk (hekstokken en latten)
27. buitenwiel
28. aswiel
29. ronsel
30. staakijzer
31. steenkuitp
32. looper
33. ligger
34. hel
35. trap
36. luias
37. luiwad of sterrewiel
38. gaffelwiel
39. zakkenreep
40. gaanderij
41. staart
42. trap
43. kruias
44. kruitaspel
45. kruitpalen
46. kruitketting
47. paraplu
48. trekking
49. molentje
50. prangbalk
51. trekbalk
52. prang of vang
53. gaffelreep
54. zakkenplankje
55. graanbak of kaar
56. schoen of reugel
57. sleepstukken
58. baard
59. speleman of tikker
60. meelpijp
61. meelbak
62. lichtboom
63. lichtreep
64. vonderbalk
65. baansteen
66. spil.

Of hij de eerste molenaar te Hoogerheide was en sinds wanneer weten we niet.

Intussen was het allerminst koek en ei tussen Hoogerheide en Bergen. Een copie van een acte uit 1649 doet hierover een boekje open. Het gaat over de grensafscheiding van de "*halfheren*" van Ossendrecht, Elisabeth zu Zollern markiezin van Bergen op Zoom en Joan van Aersen Heer van Hoogerheide en half Ossendrecht.

Van Aersen pretendeerde hierbij het molenrecht te Ossendrecht te bezitten.

"Heer Jan van Aersen hebbende de hellicht van de heerlijkheid Ossendrecht dat paalende is aen Hogerheijden en den Markies dat paalende is aen Santvliet en Putte en sullen de tienden en de cijnsen welcke uijt dese gebieden den desbetreffende ten goede comen met dien verstanden dat dit niet en geldt voor de reets gevestigde tienden en cijnsen.

Wel heeft de vrouwe Marquise Gravinne van Bergh de hoogere rechtsmacht over geheel Ossendrecht te pretenderen". (14)

Iets wat Van Aersen inderdaad zeer wilde.

Daarmee stond Joan van Aerssen m.b.t. zijn molenrechten schaaamat. Hier kwam dus nog bij dat de molen waarschijnlijk niet in zijn gebied gelegen had.

Maar een en ander tekende wel de sfeer waarop Bergen en Hoogerheide met elkaar verkeerden.

Wie er ondertussen de opvolger van de in 1644 gestorven molenaar geworden was is onduidelijk.

De volgende mulder waar we kennis mee maken is:

Adriaan van Egmont.

Van hem weten we niet of hij Adriaan (sen) te Hoogerheide heeft afgelost of wanneer hij daar is gekomen.

In de kerkelijke registers hebben we van hem niets kunnen vinden.

We vernemen voor 't eerst iets van deze mulder op 26 jan. 1657 uit een document dat bij een latere zaak werd gehanteerd:

op die datum verklaarde hij aan de "Edele Mogende Heren van de Rade van Staten der Vereenighde Nederlanden, hoe dat het vanouts altijd costume en usantie geweest zijnde dat de Ingesetene van elcke plaats ofte dorp eens moo^len hebbende haere graenen op deselve te maelen hebbe moeten doen brengen".

Hij verzoekt verder dat de inwoners van Ossendrecht en Hoogerheide die ook wel te Zandvliet laten malen dit te doen beletten en de vosterers er op toe te laten zien dat dit niet meer zal gebeuren. (15)

Hieruit blijkt dat hij ook voor Ossendrecht maalde en eigenlijk dacht het recht om voor de ingezetenen aldaar te malen hem gewoon toe kwam.

Van Aerssen, zal Van Egmont de toon wel hebben aangegeven.

Dat dit van de zijde van Bergen zo weinig trammelant opleverde kwam waarschijnlijk omdat Ossendrecht op dat moment zonder molen zat.

Hij had zelfs de moed om aan te stippen dat waar geen molens zijn de inwoners elders mogen laten malen, als zij de molenaars en de Heer maar hun rechten betaalden, waarin hij dan zou delen.

Waarschijnlijk heeft Bergen hem maar wat aan laten modderen met het

malen voor ingezetenen van Ossendrecht.

Het was toch zo goed als onuitvoerbaar de Ossendrechtse naren te verplichten op de Heijmolen te laten maken.

En rechten hebben in een bepaalde zaak, en, de voordelen daarvan innen blijkt in de praktijk dikwijls moeilijk te zijn.

Adriaan van Egmont zou echter al spoedig moeten inbinden.

In Ossendrecht werd in 1659 een nieuwe molen opgericht door particulieren.

Dezelfde molen werd in 1660 overgedragen aan de Markies van Bergen op Zoom.

Deze molen is te vinden op een cijnskaart van Henri Adan 1760-1761, en heeft gestaan aan de Molenbosstraat. (16)

Al in 1659 waren de poppen aan het dansen.

Op 13 februari van dat jaar verklaarde Adriaan nogmaals dat hij het recht had om in Ossendrecht met de molenkar te rijden om voor Ossendrechtse naren te mogen malen. (17)

Aldus volgens een uittreksel dat als argument moest dienen in een geschil van latere datum.

Dat het de markies met het toezicht op zijn molenrecht menens was getuige een beboeting van Willem Claesen uit Fijnaart die elders had laten malen en daarvoor in 1678 met f 100,-- werd beboet.

Hoe het echter Adriaan van Egmont te Hoogerheide verder is vergaan, geen spoor.

Maar zo verwonderlijk is dat niet want als er iemand in vroeger tijd uit zijn woonplaats vertrok dan werd daar veelal geen melding van gemaakt.

Wanneer men zijn geboorteplaats verliet diende men over het algemeen een borgbrief te bezitten.

Dat hield in dat men vanwege de plaats van herkomst een bepaald bedrag garant zou blijven, indien de nieuwgekome tot armoede zou vervallen.

Anderzijds was de "boekhouding" van de R.K. en Protestantse geestelijkheid in de parochies en gemeenten verre van goed te noemen.

Voor al de overlijdens en begravingen werden zeer slecht bijgehouden. Indien diegenen die niet als overleden zijn opgeschreven allemaal nog zouden leven dan zou onze hedendaagse bevolking voor een groot deel uit aartsvaders bestaan.

Daarom kon iemand bij het ontbreken van andere gegevens vroeger spoorloos verdwijnen.

In hetzelfde jaar dat Claesen te Fijnaart zijn boete kreeg verschijnt er te Hoogerheide een nieuwe molenaar.

Of beter gezegd hij verdween alweer.

Jan Jacobs

Deze moet in een periode voor 25-1-1678 molenaar te Hoogerheide zijn geweest.

Hij is dan "de afgaende" molenaar bij de presatie, ofwel prijzen, of taxeren van het "werck" van de molen.

Presatie van Molen 25-1-1678

"Presatie van den wint korenmolen stande tot Hoogerheijden toe behorende Mevrouw van drij angelen (Triangel) is gedaen den jaere 1678 den 25 iannewarie is gedaen bij Geert Wissels mester timmer (man) ende meulenmaker ende bij Jan Timmers mestertimmer ende meulemaker. Ende is bevonden als volcht:

Indien den eersten de asse met den pinsteen ende hals steen ende eijsler werckt van die is samen gepresseert op	132 Gld.
Den binnen roede met het eijsler werckt ende alle aenkleven van dien is gepresseert op:	28 -
De buytenroede met het eyser werckt van dien is gepresseert op:	43 -
Dat kammerat ende rutsel ende eijsler werckt van dien is gepresseert op:	58 -
Den prangeboom met den prange ende het eijslerwerck van dien is gepresseert:	21 -
Dat groot ijser met den rijnhals ende panne den eijsler hantboom het breckeijsler van den hammer is gepresseert op:	51 -
De kuijp om den steen met dat haer met het schouten ende den molsterbak ende alle aenkleven van dien is gepresseert:	13 -
Dat rinckhout met de haellicht ende scheij ende dat vonder meel, goot ende meelback is gepresseert op:	12 -
Dat saeckt gewint met den binnen en den buyten reep is gepresseert op:	10 -
Den steen reep met den kamandel ende eijsler reep is gepresseert op:	9 -
Den ligger molensteen is dick bevonden vijff duijmen en een half	
De voerschreven presatie bedracht de somme van drij hondert seven en seventicht guldens	<u>377 -</u>

De presatie aldus gedaen ten versoeck van Mevrij van Trijangelen (Weduwe Van Aerssen vrouwe van Hoogerheide) en de aenkomde en afgande pachter hetselve te attesteren met haar gewoonelijke hant tijcken actum als boven".

(hand) Geert Wissels
Jan Timmers

"Den voorschreven molen is gewerdeert Cruis werckt, standaert steen, balckt hoek stijlen dacklijsten steenlijsten, water lijsten voegh houten, den trap balcken rijcklen banden met de kap, ende voorts alle dat stande werckt aengaet is samen gepresseert op neegen hondert guldens.

Den geheelen molen is voorbetert vanden afganden molden (mulder) Jan Jacopts de somme van twee en derticht guldens".

G.W.
J.T. (18)

De som van f 32,-- moest door de opkomende molenaar zoals al eerder aangegeven betaald worden en dat was:

Thomas Mertens

Thomas Mertens zou maar 1 jaar molenaar zijn.
Hij overleed en werd op 7 februari 1679 begraven te Huijbergen.
Op 29 mei 1679 wordt het gaande werk van de molen door het overlijden van Jacobs opnieuw geschat "*ende voer de wedevrou van Thomas Mertens ende Mevrouw van Hoogerheijde*".

De waarde was f 379,--.

De looper molensteen is dan dik $5\frac{1}{2}$ duim en dus afgesleten $\frac{1}{2}$ duim.

Men zal hiervoor betalen zes gulden. (20)

De nieuwe molenaar is:

Paul Michielsen Breulman (Breugmans)

Zijn naam heeft men verschillend geschreven.

De pastoor van Hoogerheide waar de parochie van de jare 1689 werd opgericht kennen hem als Bruegmans of Breuggemans.

Als dopelingen van hem en zijn vrouw Magdalena Jansen werden ingeschreven

Adriana o 2-3-1690

Jacobus o 14-5-1695

Elisabeth o 9-2-1693

Bij de geboorte van dat laatste kind was hij al geen molenaar meer te Hoogerheide.

Jacobus Verdijck

Op 1 januari 1695 hebben: "*Jan Wissels en Adriaen Wissels allebeijde molen maeckers te Wou (w) den windt kooren molen van Hoogerheijden toekomende de Heer van Hoogerheide voor den ouden mulder Pauwes Maechielsen Breulmans ende voor den op kommenden mulder Jacobus vaen Dijck en de bevonde dese presaetie f 320,--.*"

De looper molensteen was $10\frac{3}{4}$ duim dik.

Jacobus Verdijck, zoals men hem meestal noemde moest voor ieder duim die de steen dik was 10 gulden betalen.

Om de gang van zaken aangaande de verrekeningen tussen de oude en de nieuwe molenaars te verduidelijken het volgende.

"*De verpachter des alleen het staande werck, sullen de alle het gaande werk de pagter werden angepriseert en indien denselve bij Experatie (beeindiging) van sijn pacht en mindrewaerdig gepresseert mogt werden dan en sal den pagter promptelijk moeten betaelen.*"

En dat denselve meerwaerdig zouden mogen werden beovonden sal werden sal bij den Heere verpachter of navolgenden pachter moeten werden goedgeaan werden". (22)

Jacobus Verdijck

Van deze mulder is wat meer geweten, uit zijn huwelijk met Maria Jacobs Gulden werden te Hoogerheide 10 kinderen gedoopt.

o Jacobs	14-5-1695	o Adriana	1- 6-1696
o Martinus	6-5-1698	o Gasparus	6- 6-1700
o Gerardus	5-9-1702	o Maria	7- 1-1704
o Petrus	1705	o Gabriel	9-10-1707
o Adriana	2-6-1709	o Jacobus	9-12-1710

Filius, posthumus Jacobi Verdijck et Maria Jacobs Gulden. (22 A)
 Hieruit blijkt dat Jacobus gestorven is vòòr 9 dec. 1710.
 Dit blijkt ook uit de omslagen van het hoofdgeld te Hoogerheide van af 1703.

In 1710 missen we hem.

Zijn weduwe Maria Meulders vinden we in genoemd jaar met 1 kind boven en 2 kinderen beneden de 16 jaar (23).

Maria bleef waarschijnlijk nog enige jaren op de molen.

We horen weer van haar in 1713 wanneer de mobiliare goederen worden verkocht ten behoeve van haar, en haar enig overgebleven weeskind. De verkoping vond plaats met medewerking van de nieuwe opkomende molenaar.

Willem Woutersen Molegraaff. (24)

Willem kocht het meeste mobilair.

Van Maria Gulden werd nadien niets meer vernomen.

De familie Molengraaf was een muldersfamilie.

Het oudste spoor dat we er van vonden was te 's-Hertogenbosch:

"Hendrick Gerit Molengraefs vraagt schepene van 's Hertogenbosch om voor een bepaalde tijd als minderjarige uithuisig te zijn.

Zijn moeder was Heilswich Henricse Avenyoen". (25)

Verder een vermelding te Dongen in 1475 en het huwelijk van Gijsbrecht Jan Tollinse (Teulings) in 1480 met Mechtelt dochter van Gerit van den Molengrave. (26)

De familie Teulings was ook een familie van mulders.

Naast vele andere vermeldingen over de Molengraefen vinden we ze nog geparenteerd aan de *"Couwemberghen"* te Baardwijk. (27)

Van dit molenaarsgeslacht zullen we verder te Hoogerheide nog horen. Willem Molengraaf, gehuwd met Catharina Deckers, deed al spoedig van zich spreken.

Op 27 februari 1714 was hij te Hoogerheide als eiser in een proces gewikkeld met Hendrick Bavens. (28)

In hetzelfde jaar was hem te Hoogerheide een dochter Maria geboren. (29)

In 1715 bestaat zijn gezin uit 5 personen waarvan 3 onder de 16 jaar. (30)

Willem zat dan al in het dorpsbestuur doch kon niet schrijven.

Hij tekende met een handmerk +.

Met tussenpozen is hij daar tot 1743 vertegenwoordigd geweest. (31)

Bij de komst van Willem Molengraaf stelde de bevolking van Hoogerheide nog niet veel voor wat aantal inwoners betrof.

Bij de telling in 1715 totaal 79 inwoners in 16 gezinnen.

Hij zal dan ook wel voor mensen buiten Hoogerheide gemalen hebben.

Anders had hij het zout in de pap nog niet verdiend.

Het eerste pachtcontract van hem, gevonden i.v.m. de molen is gedaateerd 23 juni 1728 en gaat in 1730 in.

Het contract wijst op de voorgaande conditie van 10 juni 1714.

Op deze datum moet zijn eerste pachttermijn officieel zijn ingegaan.

De acte van 1728 is voor die tijd zeer netjes en duidelijk geschreven. (32)

Men leze zelf!

D
W

 Den Hoogh wel geboore Heer

van Hoogerheijde etc. bekend. Mits desen sijne Koorn
 Wint mablen, etc. Hoogerheijde, met huys en agter huys, mits=
 gaders met enigh Saey en Weijlandt, aldaar bij Continúatie
 ende onderlinge over een komst, wederom in pacht gelaeten
 te hebben aan Willem Woutersz. moolegraeff, sijne tegen=
 woordige inuloer, die de selve bekend alsboven in pacht=
 aengekomen te hebben, ende aen te nemen ende dat wederom
 voor den tijt van seven agter een volgende iaeren, aenvangh
 neemende met het iaar 1700 dertigh, dat sijn tegenwoordige
 huys. staat te expireren, ende te eyndigen den laesten
 December 1700 sesen dertigh, ende dat omme ende voor de
 tegenwoordige pacht van twee hondert en t'negentigh
 gullen, mitsgaders noch t'settigh gulden, en vijf en twintig
 gulden, voor onderhout van het staende werck, als anders,
 alles met gulden van een en twintigh stuivers volgens de
 generaele Conditie van het Marequisaet van Bergen, te=
 Saemen bedraegende de Somme van drie hondert en
 t'negentigh gulden, mitsgaders een loffelijcke gemeste bigge
 off vijf en twintigh gulden, ende drie koppelen sijne
 gemeste Capoenen off een Rijcxdaeloor de koppel bijde=
 tot onse Keuse sjaers, alsmede noch vijftigh gulden=
 iaers voor de pacht van twee bloeken Saeylants, bij den
 Moolen groot drie gemeten 262 Rorden, ende een parceel
 Weijde deuden paerdenberge wegh groot anderhalff gemeth
 bedraegende de voorz: molen en lantpacht sjaers vier
 hondert vrentigh gulden, alle vierendeel sjaers, precies
 te betaalen met hondert en tien gulden in goede
 gangbaere gelden, ten minsten Schellingen, sodanigh dat

Wte

hij precies betaelende off noogh binnen ses off uytterlijk
seven maanden nae dato sal volstaen, met de betaelinghe
van hondert gulden, ende vorders op de voorgaende Conditie
van dato den 10 junij 1714: daar van Sijnde alleen met
Veranderinghe van articul 18. en 19. te weten dat de
pagter nu preüves gegeven hebbende, van Sijn goeden en
vroomen handeel geen nader borgtoet sal behoeven te stellen
alsmede van articul 21 dat hij indar sal betaalen voor Zegels
en Schrijven deser Conditie drie gulden, aldus geaccordeert
op onse hoogte houff te Ofsenoregt den 23^e junij 1720:

W. Pauw. Advocaat van. Justitie
van de Republiek.

dit Merck. H. heeft
willem Woiters. Moolegraaff. e. l. f.
gestelt nu present. Lend. Span.

Den 23^e junij 1720:
Principael.

Continuatie van onse Moole te
Rogierheide aen Willem Woiters:
Moolegraaff voor 7 jaeren in te gaan
met het jaar 1700 dertigh, en Staat
te expireeren en te eindigen den
laesten december 1736:.

Het gezin van Willem Molengraaf kende een regelmatige uitbreiding. In 1732 telde het 9 personen waar de 7 kinderen alle jonger dan 16 jaar waren en waaronder Wouter. (33)

Hoogerheide had in 1732 een inwonertal 96 komende uit 19 gezinnen. Wouter is vermoedelijk geboren op het eind van 1724 of in het begin van 1725 want in laatstgenoemd jaar vinden we hem voor 't eerst bij het gezin opgegeven.

Hij was voor zover te achterhalen de oudste zoon uit het gezin. De naam Wouter Molegraaf zou in een boedeltaxatie in 1743 nog een rol spelen.

Ingaande 1736 pachtte Willem Molengraaf t/m 1743 opnieuw de molen. De kale pachtsom bedroeg f 290,-- per jaar.

Daar kwam nog bij: de gestelde kosten voor onderhoud aan de molen f 85,--.

"1 loffelijck gemesthe bigge, drie coppelen fijn gemesthe capoenen", of de waarde van beide posten.

Verder de grond bij de molen 3 gemet 262 roeden en de weide aan de Paardenbergseweg groot 1½ gemet alles tesamen land en molenpacht à f 440,-- per jaar. (34)

Tussen de bedrijven door was men weer eens het recht van gemaal van de Markies in de dorpen en heerlijkheden aan het bovenhalen.

De Raden van den Leenhove van Brabant en Overmase te 's Gravenhage bevestigden dit recht in mei 1737.

Dit besluit is overal aangeplakt behalve te Hoogerheide.

Evenmin is Hoogerheide vernoemd bij de plaatsen waar de Markies het molenrecht heeft. (35)

In 1742 min of meer herhaling van het voorgaande maar Hoogerheide is er weer niet bij. (36)

Er moet toch wel twijfel en enige verwarring geweest zijn met betrekking tot het molenrecht van de Markies van Bergen te Hoogerheide.

De familiale omstandigheden veranderden in enkele jaren vrij snel. De vrouw van Willem, Catharina Deckers is tussen 1735 en 1739 overleden.

In 1739 vinden we haar in de telling voor het hoofdgeld niet meer terug. (37)

In 1743 stoten we op een stuk omtrent de goederen van Wouter Molengraaf, overleden 24 januari 1743 te Hoogerheide. (38)

"Leijste of memorie van Alle de vaste goederen.

Nagelaten en met de boot ontruijmt bij Wouter Molengraaf den dato 3 mrt. 1743."

"Den lande betaalt moeten worden het regt van de Collaterale successie".

Dan volgt een opsomming van de goederen, en hier kort weergegeven.

Onder Woensdrecht:

"Een huis schuur en schaapskooi met den huisblok groot omtrent 4 gemeten."

Een perceel land omtrent zes gemeten.

Een perceel land *"De Broodkist"* groot omtrent 10 gemeten.

Een perceel land genaamd *"De Hoffstee"* groot omtrent drie gemeten.

Een stuk land genaamd *"De Oosterlooij"* groot omtrent een gemet en 200 roeden.

Een partij drie gemeten weide en vier gemeten land gelegen in de Prins Karelsplolder.

Een perceel weide genaamd *"De Heuvelweide"*, groot omtrent drie gemeten en gelegen in de Prins Karelsplolder.

Een perceel zaailand genaamd *"De Vinkeslag"* groot omtrent een gemet en 64 roeden.

Een perceel lands groot een gemet 177 roeden in de molenakkers aan de
Rijzende Weg/Molenstraat.
Totaal onder Woensdrecht 37 G - 31 R

Onder Oud Gastel

In de 5e hoek no. 78	een blok land	1 G - 254 R
" " 79	een blok land	1 G - 264 R
"Onder de Vrijheid Oudenbosch"		0 G - 250 R

Aanvankelijk een verwarrend beeld.

Wouter de vader van Willem woonde nooit te Hoogerheide en kon er dus niet gestorven zijn.

Wouter de zoon kon op dat moment nog maar 18 à 19 jaar oud zijn.
Het was haast onmogelijk dat hij op dergelijke leeftijd zoveel bezittingen zou hebben gehad.

Willem de vader van Wouter jr. ontbreekt in het stuk geheel.

Wouter jr. ontbreekt echter in 1743 in de telling van het hoofgeld te Hoogerheide. (39)

Willem de vader komt dan nog voor met de kinderen Maria, Pieternel, Helena en Antoon.

Verder nog Benedictus Mertens de knecht.

Deze zou de opvolgende molenaar te Hoogerheide worden.

De zaak bleef onduidelijk tot de Kohieren of Pondboeken van de Heerlijkheid Woensdrecht de zaak verhelderen. (40)

In 1741 vinden we daarin Willem Molegraaff met totaal 25 gemeten en 270 roeden grond.

Vervolgens in 1742 Willem Molengraaf zijn goederen waaronder 2 Gemet in de Prins Karelsolder te betalen f 32,-- 8 st.

Daarna in 1743 Willem Molengraaf, uit diens hoofde Jan Bogaerts te betalen f 32,-- en 8 stuiver.

Zo ook over de 1745 t/m 1749.

De hoeve en gronden waaronder 2 gemet in Prins Karelsolder uit hoofde van Willem Molengraaff.

Van Wouter sr. en Wouter jr. geen spoor.

Willem leefde nog voort.

De goederen te Woensdrecht waren wel degelijk van hem.

Want uiteindelijk bleek dat de taxatie had plaatsgevonden omdat Wouter, de overleden zoon, voor 1/12 part daarin erfelijk deelgenoot in was geweest.

Uit een en ander bleek dat het molenaarsschap te Hoogerheide Willem geen "windeieren" had gelegd.

In het zelfde jaar 1743 per 31 dec. liep het pachtcontract van Willem Molengraaf af.

Het werd echter in 1743 niet verlengd.

Het was uitstel.

In de zomer van 1743 kwamen er plannen voor het bouwen van een nieuwe "Steene Korenmoolen" boven tafel.

Augustus 1743

*"Het bestek van het arbeidsloon en het leveren metseltwerck opge-
maakt in opdracht van Cornelis van Aerssen van Voshol.
Heer van Hoogerheijden en half Ossendrecht."*

Alles werd bemeten in de Amsterdamse of Wezelse maat van elf duim in de voet *"In welkerlengte alles sal worden bemeten."*

Onder de vele paragrafen is één zeer belangrijke.

*"Desen molen sal werden geset op den Moolen Berg tot Hoogerheide.
Een weinig suijtwaerts den aldaer staenden ouden Stander Moolen.
Den aennemer sal den gestelden cirkel graaven het fundament ter
plaetse 2½ voet beneeden den ordinairen grond, op het gestelden peil
van den ouden moolen." (41)*

Hieruit blijkt dat de nieuwe molen naast de oude kwam te staan.
Een latere verklaring geeft een bevestiging hiervan.

Verder was er nog een bestek voor het andere werk en een bestek voor het gaande werk.

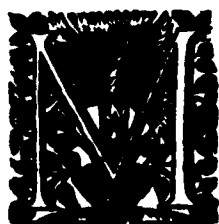
Omschreven in resp. 25 en 60 paragrafen.

Uit deze bescheiden blijkt dat de nieuwe molen een hoogte had van 35 voet tot aan de kap, Wezelse maat, 26 voet onderdoorsnede, en 19 voet 5 duim bovendoorsnede.

De laatste hand aan de voorbereidingen hadden plaats in het voorjaar van 1744.

De aanbesteding werd gehouden op juni 1744 in de herberg "Kleijn Antwerpen" te Hoogerheide. (42)

BESTEEDINGE
VAN 'T
TIMMERWERCK,
IN EEN NIEUWE STEENE
KOOREN MOOLEN
TOT HOGERHEYDE.

en laat een yder bekend maken als dat den Hoog Welgeboore Heer van Hogerheyde, &c. &c. van voornemens is by Inschryvinge aan de Minstaannemende in het openbaar te Deplen en Besteeden:

Het Maken van het Timmerwerck van een Nieuwe Steene Kooren-Moolen te Hogerheyde voorn. / met de Leberantie als van Hout, Yserwerk, Sraalwerk, en 't geen anders tot dat Werk noodig zal zijn / alleen upgesondert den As, Mooleroeden, Zeylen en Slaglynen, als mede de Steenen, welke den Heer Besteedder daar buyten behout / en selfs of den Molenaar zal leveren. Op Maandag den 15. Junij 1744. aanstaande / des 's morgens ten tien upen precies.

De Bestekken zyn te sien tot Ofsendrecht, ten Huysen van Meester *Hendrik Spaan*, te Hogerheyde ten Huysen van *Pieter van Koukhoven*, daar uythangt *Kleyn Antwerpen*, alwaar een yder goede Onderrigtinge kan bekoomen.

Die daar inne gadinge hebben / komen ten dage voorsz. te Hogerheyde in *Kleyn Antwerpen*, aanhooren de *Condittien en Doozwaarden* en doen hun proffijt.

Segget Voorts.

Losse notities geven aan dat het "gaande werck" aan de nieuwe molen is aangenomen door "Leendert Verkerken wonende tot Brakel voor f 1800,-- ende heeft als borgen genoemd Gerrit Romijn wonende tot Heukelom en Gerrit de Hardt wonende tot Brakel." (43)

Op 14 dec. 1745, verklaren de gebroeders Teunis en Gerrit Van den Wercken "Molenaarsbazen" nog ontvangen te hebben wegens gedane arbeid f 420,-- inclusief het leveren van eikenhout zoals in het bestek beschreven was.

Ze hebben ook voldoening gehad van het werk buiten het bestek. Voor de vrachtkosten van de schipper Cornelis van de Putte, ook landbouwer te Woensdrecht, zijn ze overeengekomen dat de Heer van Hoogerheide deze kosten ad. f 30,-- zal betalen. (44)

Op voornoemde feiten mogen we aannemen dat de bouw van de molen ± f 2500,-- heeft gekost.

Door de aangegane en gereedgekomen nieuwe werken ging het nieuwe pachtcontract in op 1 jan. 1745.

De pachtcondities zijn in vergelijking met de vorige geweldig uitgebreid.

Het waren 18 paragrafen die 9 pagina's beslaan.

De pachtprijs werd navenant opgedreven tot f 475 per jaar, plus de oude condities over de "loffelijk gemesthe bigge en de capoenen".

Het contract zou eindigen op 31 dec. 1751.

Willem Molengraaf zelf zou het echter niet afmaken.

Droevige tijden waren in aantocht.

Al in 1746 was de streek in rep en roer vanwege oorlogsdreiging.

In 1747 belegeren de Fransen onder het bevel van Maarschalk Waldemar de Löwenthal Bergen op Zoom.

De vorderingen van de troepen op het platteland vragen bijna alle bezit van de bevolking.

Van weerszijden zijn er plunderingen.

Door besmettelijke ziekten en ondervoeding sterft gedurende enkele jaren 25% van de bevolking.

Bergen op Zoom werd door Löwenthal bezet in de vroege herfst van '47.

Hij hield Bergen op Zoom tot 7 dec. 1748 ingevolgde de 2e Vrede van Aken.

De gevolgen van het geheel waren rampzalig, ook voor Hoogerheide.

De bevolking van Hoogerheide bestond in 1746 uit 136 personen wonehend in 24 gezinnen. (45)

In 1749 waren dit er nog 92 personen wonende in 18 gezinnen. (46)

Een vermindering van het inwonertal van 32% in overgrote mate veroorzaakt door sterfgevallen.

In de schade- en kostenrekening uit die krijgsperiode doet de Heer van Hoogerheide een opsomming van de schade aan zijn persoonlijke eigendommen.

Aan zijn houtgewassen taxeert hij een bedrag van totaal f 5500,--. Een reusachtig bedrag voor die tijd, en waarschijnlijk overdreven.

Uit een passage: "In den plantagie" uit mastebos gekapt 290 mastebomen gekapt dikke boomen aan f 3,-- per stuk.

Ongeacht de te hoge prijs moeten dit toch oude bomen geweest zijn. Gezien de slechte kwaliteit van de grond moeten ze al in de 17e eeuw zijn aangeplant.

Een zeer vroege periode van dennenaanplant in de streek.

De molen werd in 1747 ook door de Fransen bezet.

Daarbij moest ook nog worden toegeleverd.

"Gelevert aan de Franse wagten 100 mustertts f 4,-- 10 st.
Nog $\frac{1}{2}$ dag voor de husaeren aen den molen met kar en paert gereden
en takke gehaelt f 1,--.

Hout gekapt in de Plantagie en nog eenen dagh aan den Molen
f 6 - 12 st.

De erfgenamen van Willem Molengraaff hebben nog acht dagen "gepio-
neert" voor het regiment Cornabee Wallon te Santvliet.

Voorts $24\frac{1}{2}$ dag te Bergen opt Zoom pioneeren.

En voor leeverantie van 25 mustertts samen f 20 - 14 st.

Reekeninge 13 aug. 1749". (47)

Willem Molengraaf behoorde op dat tijdstip niet meer tot de leven-
den.

Al eerder, op 13 februari 1749 doen zijn kinderen Maria, Antonius,
Pieterrella en Anna, en de minderjarige Helena aangifte van de on-
roerende (voor een gedeelte) goederen die zij gezamenlijk willen
verkoppen.

Pieterrella met Antoon Claesen die voor zijn vrouw opkwam en zijn
minderjarige schoonzusje Helena.

Antonie Bogaerts vertegenwoordigde zijn vrouw Anna.

Bij de tellingen betreffend het hoofdgeld in 1749 is hij dan ook
niet meer te vinden. (48)

Waarschijnlijk is hij + 47 of 48 tijdens de beroeringen gestorven.

Zijn zoon Antoon zal het malen nog even doorgezet hebben.

Bij de volgende bewaard gebleven telling in 1751, bestaat het gezin
niet eens meer.

Intussen had al een andere molenaar zijn intrede gedaan op de molen.
En andere perikelen waren al ontstaan.

Deze zullen U in het volgend en laatste deel van de geschiedenis
van de molen te Hoogerheide worden verhaald.

A.J. Pijnen.

Verklaringen

Bamisse, bamis	= St. Bavomis 1 oktober
Costumen	= op schrift gestelde gebruiken, voorschrif- ten.
Molsteren	= Malen
Moken, Moeken,	
Mueken, Meuken	= oude inhoudsmaat in Holland en Brabant van resp. ± 22 en ± 20 liter inhoud
Presatie	= prijzen, taxeren
Usantie	= gebruik, gebruikelijk
Vat, molenvat	= namelijk een kleine korenmaat van $\frac{1}{3}$ halster Verdam verwijst naar schepel. Een schepel is $\pm \frac{1}{3}$ meuken.
Veertel, viertel	= een maat inhoudende 4 meukens
(.....)	= weggelaten een passage over criminele zaken.

Afkortingen

D.T.B.	= doop, trouwen en begrafenisregister
G.A.B.	= gemeentearchief Bergen op Zoom
G.A.W.	= gemeentearchief Woensdrecht
H.B.G.	= Huijbergen
H.H.	= Hoogerheide
R.R.	= Raad en rekenkamer
W.D.	= Woensdrecht

- no. 1 De Brabantse Molens Helmond 1973 blz. 26
- no. 2 Item blz. 32
- no. 3 Archief R.R. - G.A.B. inventarisno. 2498 en J.B. Krüger. De geschiedenis v.h. Bisdom Breda blz. 447 Deel III
- no. 4 De geschiedenis van Antwerpen Janssen 1845 blz. 459 en 461
- no. 5 Archief R.R. - G.A.B. inventarisno. 1450-1
- no. 6 Archief R.R. - G.A.B. cijnsboek Woensdrecht H. Adan en "Tijding 1981-1" blz. 45 item no.194.
- no. 7 Item G.A.B. inventarisno. 1450-1
- no. 8 ibidem
- no. 9 ibidem
- no.10 ibidem
- no.11 Raadsbesluiten Gem. Woensdrecht 1819 G.A.W. zonder no.
- no.12 Archief R.R. - G.A.B. inventarisno. 1452
- no.13 Doop, Trouw en Begravenisregister 1631-1649 Huijbergen 's Hertogenbosch no.2
- no.14 Archief R.R. - G.A.B. inventarisno. 1450
- no.15 ibidem inventarisno. 1450-1
- no.16 ibidem inventarisno. 1460
- no.17 ibidem inventarisno. 1452
- no.18 ibidem inventarisno. 2602
- no.19 D.T.B. - H.B.G. 1653-1683 Rijksarchief 's Hertogenbosch
- no.20 Archief R.R. - G.A.B. inventarisno. 2602
- no.21 DTB register H.H. Wo 1 Rijksarchief 's Hertogenbosch
- no.22 Archief R.R. - G.A.B. Inventarisno. 2551
- no.22a Zie no. 21.
- no.23 Inventaris H.H. - G.A.W. inventarisno. 832
- no.24 Minuten van koopcondities vrijwillig rechtsspraak H.H. 1700 tot begin 1800 no-0011 Rijksarchief 's Hertogenbosch
- no.25 Brabantse Leeuw 1960 blz. 7
- no.26 Brabantse Leeuw 1969 blz. 19
- no.27 Brabantse Leeuw
- no.28 Dingrol Hoogerheide 001-1690-1808 Rijksarchief 's Hertogenbosch
- no.29 D.T.B. register H.H. Rijksarchief 's Hertogenbosch
- no.30 H.H. - G.A.W. inventarisno. 803
- no.31 Resolutieboeken H.H. - G.A.W. inventarisno.598
- no.32 Inv. R.R. - G.A.B. inventarisno. 2551
- no.33 Inventaris H.H. - G.A.W. inventarisno. 839
- no.34 Zie no. 32
- no.35 Inv. R.R. - G.A.B. inventarisno. 1450-1
- no.36 ibidem
- no.37 inventaris H.H. - G.A.W. inventarisno.840-841
- no.38 Register van inventarissen en contracten 721-1763 H.H.N.O. - 011 Rijksarchief 's Hertogenbosch
- no.39 Inventaris H.H. - G.A.W. inventarisno. 845
- no.40 Inventaris W.D. - G.A.W. Kohieren Pondboek Bosse beden inventarisno's 265-266-267-269-270- en 271
- no.41 Inventaris R.R. - G.A.B. inventarisno. 2603
- no.42 ibidem
- no.43 ibidem en minuten van koopconditiën en contracten 0011 Rijksarchief 's Hertogenbosch
- no.44 Zie 42
- no.45 Inventaris H.H. - G.A.W. inventarisno.846
- no.46 Ibidem inventarisno. 848
- no.47 ibidem inventarisno. 897
- no.48 Zie inventarisno. 848 noot no.46

A.P.

*Op de voorplaat een fragment van de
kaart van Jacop van Deventer,
cartograaf 1512 - 1575, gecopieerd
met toestemming van de uitgever,
M. Nijhoff te 's Gravenhage.*

*Tijding, Kroniek van de Heemkundekring
't Zuidkwartier.*

*Lidmaatschapskosten f.25,-- per jaar,
tnw. Penningmeester 't Zuidkwartier,
nr. 140521437, Rabobank Ossendrecht,
postrek.nr. bank: 1107397.*

TIJDINGTIJDING
